

כלי זכוכית - בירור פרטי הגזירה על טומאת כלי זכוכית / הרב עזריה אריאל

א. הסוגיה במסכת שבת

הגמרא בשבת (יד:-טז): דנה בגזירה על כלי זכוכית שיקבלו טומאה, וז"ל:

יוסי בן יעזר איש צרידה ויוסי בן יוחנן איש ירושלים גזרו טומאה על ארץ העמים ועל כלי זכוכית...

כלי זכוכית מאי טעמא גזור בהו רבנן טומאה? אמר ריש לקיש: [\[1\]](#) הואיל ותחילת ברייתן מן החול שוינהו רבנן ככלי חרס.

אלא מעתה לא תהא להן טהרה במקוה, אלמה תנן: ואלו חוצצין בכלים הזפת והמור בכלי זכוכית? הכא במאי עסקינן, כגון שניקבו והטיף לתוכן אבר, ורבי מאיר היא דאמר הכל הולך אחר המעמיד...

אלא מעתה לא ליטמו מגבן, אלמה תנן: כלי חרס וכלי נתר טומאתן שוה, מיטמאין ומטמאין מאויריהן ומיטמאין מאחוריהן ואין מיטמאין מגביהן ושבירתן מטהרתן. כלי נתר וכלי חרס הוא דטומאתן שוה, אבל מידי אחרינא לא!

אמרי: כיון דכי נשתברו יש להם תקנה שוינהו ככלי מתכות.

אלא מעתה יחזרו לטומאתן ישנה ככלי מתכות... ואילו גבי כלי זכוכית תנן... חזר ועשה מהן כלים מקבלים טומאה מכאן ולהבא...

בטומאה דרבנן לא אחיתו לה רבנן טומאה.

פשוטיהן מיהא ליטמא, דהא פשוטי כלי מתכות דאורייתא נינהו?

עבדו בהו רבנן היכרא כי היכי דלא לשרוף עלייהו תרומה וקדשים. [\[2\]](#)

רב אשי אמר: לעולם לכלי חרס דמו, ודקא קשיא לך לא ליטמו מגבן, הואיל ונראה תוכו כברו.

בירור התירוץ "שוינהו ככלי מתכות"

את תירוץ הגמ' 'אמרי כיון דכי נשתברו יש להם תקנה שוינהו ככלי מתכות' ניתן להבין בצורות שונות:

א. הגמ' בשלב זה חוזרת מכל הנאמר לעיל, דוחה את דברי ריש לקיש וסוברת שכלי זכוכית הרי הם ככלי מתכות, ולכן יש להם טהרה במקוה, כפשט המשנה במקוואות, וגם נטמאים מגבם.

ב. באופן בסיסי הסברה היא כר"ל, שהטומאה היא משום הדמיון לכלי חרס, ורק בפרט זה של טומאה מגבו דימו אותם חכמים לכלי מתכת.

לפי הגרסה שלפנינו בגמ' 'אמרי', ולא 'אלא', משמע כפירוש השני, [\[3\]](#) שאין הגמ' חוזרת בה מהדרך הראשונה, אבל התוס' ד"ה אלא מביא גרסה "אלא" (ודוחה אותה, כדלהלן). לעומת זאת, מלשונו של רב אשי "לעולם לכלי חרס דמו" משמע כפירוש הראשון, שעד לדבריו סברנו שכלי זכוכית אינם דומים לכלי חרס כלל. לפירוש השני נצטרך לדחוק, שכוונתו היא שלעולם לכלי חרס בלבד דמו.

מרש"י נראה שהלך בדרך הראשונה, שכן כתב:

אם נטמאו וניקבו וטהרו וחזר ועשה מהן כלים יחזרו לטומאתן **להטעינן טבילה** הואיל וככלי מתכות נינהו (ד"ה לטומאתן ישנה).

כלומר, על פי שלב זה בגמ' יש טבילה לכלי זכוכית. [4] גם לשונו בסיום "הואיל וככלי מתכות נינהו" כללית, ולפירוש השני היה ראוי לומר "הואיל ולחומרא שוינהו ככלי מתכות". וכן משמע ממש"כ בד"ה לעולם לכלי חרס דמו "הואיל וברייתן מן החול", שמפורש בגמ' לעיל, ומשמע שכעת טעם זה חוזר וניערור, לאחר שנדחה בשלב שבו הגמ' דימתה כלי זכוכית לכלי מתכות.

אבל התוס' הולך במפורש בדרך השנייה:

אלא כיון דכי נשברו יש להם תקנה. לא גרסינן אלא, דלא הדר ביה ממאי דאמר שוינהו רבנן ככלי חרס. דמשום טעם דנשברו יש להם תקנה אין סברא להוריד להם טומאה, אלא משום דלכלי חרס דמי לגמרי, וכיון דכבר הורידו להם טומאה משום דדמו לכלי חרס, משום כיון דנשברו יש להם תקנה שוינהו רבנן כמתכות לעניין טומאת גבן.

כלומר, הדמיון לכלי חרס הוא עיקרי, והדמיון לכלי מתכת הוא שולי. לכן ביסודו של דבר דינם ככלי חרס, ובדין מסוים גם כמתכת.

לפי זה התוס' (ד"ה עבדי, ו-טו: ד"ה אתו) גם מפרש את דברי הגמ' שלא שורפים תרומה על כלי זכוכית דהיינו דווקא בטומאת גבן, שהיא משום הדמיון לכלי מתכת, אבל על שאר הטומאות, שהן משום הדמיון לכלי חרס, שורפים את התרומה. ואף זה מוסבר מאותו טעם:

דדווקא בטומאת גבן אמר לקמן דאין שורפין תרומה וקדשים, דאינו טמא אלא משום דמדמי להו לכלי מתכות, אבל שאר טומאות המטמאין מתורת כלי חרס שפיר שורפים תרומה וקדשים, דהא דמו לגמרי לכלי חרס (ד"ה אתו). [5]

נראה שרש"י חולק על הסברה היסודית בתוס', ודעתו היא שהדמיון לכלי מתכות "הואיל וכי נשתברו יש להם תקנה" אינו עניין צדדי אלא מהותי. [6] ההגדרה של כלי מתכת היא שהם ניתכים, ו"נשתברו יש להם תקנה" היינו בהתכה, כפרש"י, וזהו רק סימן לכך שהם ניתכים. וגדולה מזו כתב רש"י במקום אחר:

טומאת כלי זכוכית דרבנן, שאין כלי מתכות טמאין דאורייתא אלא המנויין בפרשה: 'הזהב והכסף והנחשת והברזל וגו' (ר"ה יט: ד"ה וחכמים מטהרין).

כלומר, הזכוכית נחשבת כמתכת ממש, ולפיכך הוצרך להסביר שכלי זכוכית טהורים מדאורייתא משום שרק מתכות המנויות בפרשה טמאות. [7]

נראה שיש נפקא מינה במחלוקת זו לגבי אוויר כלי זכוכית. התוס' (ד"ה אלא מעתה וד"ה עבדי) נוקט שאוויר כלי זכוכית טמא, [8] בניגוד למשתמע בפשטות מהמשנה בכלים (פ"ב מ"א): "כלי חרס וכלי נתר טומאתן שוה מיתטמאין ומטמאין באויר", ואחר כך כתבה בכלי זכוכית דינם אחרים, ומשמע שהדינים הנ"ל אינם קיימים בכלי זכוכית, והתוס' נדחק בזה, עיי"ש. נראה שהתוס' מוכרח לדחוק זה לשיטתו בביאור התירוץ "שוינהו ככלי מתכות".

ביאור הדבר, שיש להקשות על התוס', אם לפי תירוץ זה כלי זכוכית הם דין משותף, מקצתו כחרס ומקצתו כמתכת, מדוע הגמ' מקשה על טומאה ישנה וטומאת פשוטיהן ומניחה בפשטות שבפרטים אלו יהיה הדין כמתכת? הרי אפשר שבאלו דינם כחרס כשם שאין לכלי זכוכית טהרה במקווה! ועל כן צריך לומר לדעת התוס' 'שהשיתוף בין חרס ומתכת מוליד את חומרות שני הצדדים, מחד אין טהרה במקווה ומאידך מקבלים טומאה מגבן, ולכן הגמ' סוברת שהוא הדין לטומאה ישנה וטומאת פשוטיהן. ממילא התוס' מוכרח לומר שגם החומרה בכלי חרס שמקבלים טומאה מאווירן קיימת בכלי זכוכית. זאת, בניגוד לרמב"ם והראב"ד (הל' כלים פ"א א"ה), שסוברים שכלי זכוכית אינם נטמאים מאווירם.

סיוע לשיטת רש"י וסיעתו יש להביא מקושיית הגמ' 'אלא מעתה יחזרו לטומאה ישנה ככלי מתכות'. נראה תמוה לגזור טומאה ישנה בכלי שאין לו טהרה במקווה, שהרי טעם טומאה ישנה התבאר בגמ' (להלן טז:), שהוא לרשב"ג משום גדר מי חטאת, דהיינו שלא ירתכו את הכלים ויתקנום מחדש במקום לטהרם במי חטאת, וכן מחשש שיאמרו שטבילה בת יומא עולה לה, דהיינו שיחשבו שכפי שטהרת הכלי בהתכה אינה מצריכה

הערב שמש, הוא הדין לטבילה, לרבא אליבא דרבנן. שני הטעמים לא מתאימים לדבר שאין לו טהרה בטבילה והזאה. [9] נראה אם כן שההווא אמינא לגזור טומאה ישנה בנויה על כך שלכלי זכוכית יש טהרה במקווה. [10]

מסקנת הסוגיה

דברי רב אשי בסוף הסוגיה "לעולם לכלי חרס דמו" סותרים לכאורה לדבריו בע"ז עה : לגבי טבילת כלים הנקנים מגוי: "אמר רב אשי: הני כלי זכוכית הואיל וכי נשתברו יש להן תקנה ככלי מתכות דמו". הראשונים עסקו בשאלה זו, ורובם חילקו בין טומאה לטבילת כלי גויים באופנים שונים, ועל כל פנים קיימו את מה שנראה כמסקנת הסוגיה בשבת, שכלי זכוכית דומים לכלי חרס, ואין להם טהרה במקווה. [11]

אבל מצינו כמה ראשונים, שסתירה זו לגמ' בע"ז הביאה אותם לדחות את מסקנת הגמ' בשבת, או לצמצם את משמעותה:

א. רבנו חננאל בשבת כותב כי למסקנת הגמ' בשבת, יש לכלי זכוכית טהרה במקווה בדומה לכלי מתכות, ודברי רב אשי בסוף הסוגיה כי "לעולם לכלי חרס דמו" נועדו רק להסביר את הקולא, שאין פשוטי כלי זכוכית מקבלים טומאה. [12]

ב. הראב"ד בחידושו לע"ז שם כתב: "והא דאמר רב אשי גבי כלי זכוכית לענין טומאה לעולם ככלי חרס דמו... ההוא שינויא בעלמא הוא ולא סמכינן". כלומר, כוונת רב אשי רק לומר שהקושיה על טומאת גבן איננה מכריחה לומר שככלי מתכות דמו, ועדיין אפשר להסביר שהם ככלי חרס ובכל זאת גזרו טומאה מגבן; אבל אליבא דאמת דעתו שכלי זכוכית ככלי מתכת, כדבריו בע"ז. [13]

ג. הר"ש (כלים פ"ל מ"ד) כתב במפורש שלכלי זכוכית יש טהרה במקווה. עוד מצאנו לר"ש [14] בתוס' (ראש השנה יט. ד"ה יהודה), שהביא את דברי ריב"א "דכלי זכוכית ככלי חרס דמו", ודחה "דהא לא קיימא מסקנא הכי בפ"ק דשבת, דמסקינן הואיל ונשתברו יש להם תקנה ככלי מתכות דמו". אם כן דעתו כראב"ד, שלתירוץ "ככלי מתכות" זהו הנימוק הבלעדי לטומאת כלי זכוכית, ותירוץ זה קיים גם למסקנה. [15]

ד. הרשב"א בתשובתו (ח"א סי' תקמז), נשאל אודות כלי חרס מצופה עופרת, האם דינו לטומאה כחרס או מתכת. תשובתו היא, שמדברי הגמ' שלכלי זכוכית יש טהרה במקווה שכן "כיון דכי נשתברו יש להן תקנה שוינהו רבנן ככלי מתכות", מוכח שכל כלי שיש לו טהרה במקווה נידון ככלי מתכות, ולכן גם כלים אלו שיש להם טהרה במקווה נידונים ככלי מתכות. ברור אם כן, שהרשב"א מסיק מהגמ' בע"ז שהתירוץ "שוינהו ככלי מתכות" הוא עיקר להלכה, ומשמעו שכלי זכוכית ככלי מתכת לכל דבר.

אם כן מצאנו חבל ראשונים שסוברים, שלמסקנת הסוגיה יש לכלי זכוכית טהרה במקווה: דעת ר"ח שזו כוונת רב אשי בתירוץ. ודעת הראב"ד שלפי תירוץ רב אשי כלי זכוכית ככלי חרס לגמרי, אבל תירוץ זה נאמר כדיחו בעלמא, והעיקר שכלי זכוכית ככלי מתכת, וכן דעת הרשב"א וכן נראה בדעת הר"ש על פי התוס' בר"ה.

נראה שיש נפקא מינה בין השיטות הללו לגבי חילוקים אחרים בין מתכת לחרס, שאינם מוזכרים בסוגיה, כגון האם כלי זכוכית שנשטמא במת נעשה אב הטומאה. אם בעיקרו הוא כחרס פרט לענין טבילה, כדעת ר"ח, הרי שאינו נעשה אב הטומאה. אבל אם דינו כמתכת, הרי הוא נעשה אב הטומאה.

סיוע לשיטת ראשונים זו, שאינה מחלקת בין טבילה מטומאה לבין טבילת כלי גויים, יש להביא מתחילת הסוגיה: "אלא מעתה לא תהא להן טהרה במקווה, אלמה תנן ואלו חוצצין בכלים הזפת והמור בכלי זכוכית? הב"ע כגון שניקבו...". מה ראתה הגמ' להידחק כך, ולמה לא העמידה את המשנה בטבילת כלי גויים? התוס' (טו : ד"ה אלמה) עמדו על כך, ותירצו שאי אפשר להסביר כך את המשנה, משום הסיפא "על השלחן ועל הטבלה ועל הדרגש חוצצין", שהם כלי עץ וגם אינם כלי אוכל, ולכן הכרח להעמיד את כל המשנה בטבילה מטומאה. ולא הבנתי מה ההכרח בזה, נימא הא כדאיתיה והא כדאיתיה, והרי אין המשנה מדברת על חיוב הטבילה אלא על דיני חציצה! אלא על כורחנו נאמר שאין חילוק בין טבילה לטהרה לבין טבילה לכלים הנקנים מן הגויים.

להלכה, דעת הרבה אחרונים כדעת רוב הראשונים, שלכלי זכוכית אין טהרה במקווה. אולם הגר"א (בביאורו לשו"ע, יו"ד סי' קכ סקי"ט) אוהז בשיטת רבנו חננאל (ולא הזכירו, כי עדיין לא נדפס בימיו), שלעניין הטהרה דימו כלי זכוכית למתכת, וז"ל:

צ"ע לדינא, דרב אשי גופא ס"ל בע"ז טעמא דכי נשתברו כו'... וקשה לחלק בזה בין טבילה דהכא לטבילה דהתם. ולולי דבריהם [של התוס'] היה נראה... בטומאה דמינהו לכלי חרס הואיל ותחילת כו' אבל בטבילה בין חדשים בין לטהרה דלית להו לכלי חרס טבילה דמינהו לכלי מתכות ואתי מתניתין הנ"ל [במקואות] כרבנן. [16]

ב. ראיות שלזכוכית יש טהרה במקווה

1. משניות, תוספות ומדרשי הלכה

א. כלים פ"ב מ"א:

כלי עץ וכלי עור וכלי עצם וכלי זכוכית פשוטיהן טהורים ומקבליהן טמאים. נשברו – טהרו... כלי חרס וכלי נתר טומאתן שוה... ואינן מיטמאין מגביהן ושבירתן היא טהרתן.

בשינוי הלשון "נשברו טהרו" לגבי כלי זכוכית לעומת "שבירתן היא טהרתן" לגבי כלי חרס, נרמז דין נוסף שמוחזק בכלי חרס, שרק שבירתו מטהרתו ואין לו טהרה במקווה, [17] ומשמע שלכלי זכוכית שברישא יש טהרה במקווה. אמנם הגמרא בשבת הנ"ל מדקדקת מהסיפא שכלי זכוכית נטמאים מגבם, ובכל זאת אינה מוכיחה מכאן שיש להם טהרה במקווה, כלומר שלא ראתה את שינוי הלשון כדיוק מוכרח. אך יש להעיר שבנוסח המשנה שמופיע בגמרא כתוב "ושבירתן מטהרתן" במקום "ושבירתן היא טהרתן", [18] ולפי גרסה זו באמת אין מקום לדייק שרק שבירתן מטהרתן בניגוד לרישא. [19]

ב. פשטות המשנה במקואות שמובאת בגמ' "הזפת והמור ככלי זכוכית" מורה שיש טבילה לכלי זכוכית. אמנם האוקימתא שמדובר במקרה שניקבו והטיף לתוכן אבר אינה קשה כל כך, כי סוף סוף המשנה צריכה להשמיענו מה דין כלי זכוכית באופן המסוים שבו צריך להטבילם, ולא טרחה לציין מהו האופן שבו יש להם טבילה. מכל מקום פשטות הדברים שיש טהרה לסתם כלי זכוכית, ולפי"ז גם א"צ להעמיד כר"מ. [20]

ג. תמוה מאוד שלא נאמר בשום מקום במשנה ותוספתא שאין טבילה לכלי זכוכית. [21]

ד. תוספתא כלים ב"ב פ"ז ה"ג :

כלי זכוכית מדברי סופרים טומאתן שוה... השידה והתיבה והמגדל של זכוכית הבאים במידה טהורין, ושאר כל כלי זכוכית אע"פ שבאין במידה טמאים, וזה חומר בכלי זכוכית מכלי עץ.

משמע שפרט לזה כלי זכוכית ככלי עץ, וכשם שכלי עץ יש להם טהרה במקווה, הוא הדין לכלי זכוכית.

ה. בכמה מקומות משמע שמכל הכלים רק כלי חרס אינו נטהר במקווה. שנינו (עדויות פ"א מ"ד, ובדומה לכך בכלים פ"י מ"א ואהלות פ"ה מ"ג): "כלי חרס...אינו מציל אלא על האוכלין ועל המשקין ועל כלי חרס". והטעם שמציל על כלי חרס מפני שאין להם טהרה במקווה, ולכן לא יסמכו בהם על עם הארץ (עיין חגיגה כב:). ומשמע שאינו מציל על כלי זכוכית, משום שיש להם טהרה במקווה.

ו. בכמה מקומות משמע שכלי שמיטמא מגבו נקרא "כלי שטף", כלומר שיש לו טהרה במקווה. כך למשל בתוספתא (כלים ב"ק פ"ו ה"ה): "כלי שטף שהוא מוקף צמיד פתיל ונתון לתוך התנור הרי זה טמא, שכל שאינו מציל באהל המת אינו מציל באהל השרץ". "כלי שטף" משמש כאן ככינוי לכלי שנטמא מגבו ולכן אינו מציל באהל המת. וכן בתוספתא (זבים פ"ג ה"ב): "ומטמאין כלי שטף במגע וכלי חרס בהיסט". וכן בתוספתא (טב"י פ"א ה"ג): "ולטמא אוכלין ומשקין וכלי שטף מאחוריו וכלי חרס מאוירו". מכיוון שכלי זכוכית נטמא מגבו, כמפורש בסוגיה בשבת על פי המשנה בכלים הנ"ל, משמע שאף הוא בכלל "כלי שטף", דהיינו כלי שנטהר בטבילה.

ז. בספרי זוטא (פיסקה לא, כ) על הפסוק "וכל בגד וכל עור וכל מעשה עזים וכל כלי עץ תתחטאו" נאמר: "מכל כלי עץ – [לרבות] כלי עור כלי עצם כלי זכוכית". מסתבר שזוהי אסמכתא, וכן כתבו מפרשי הספרי זוטא, ומכל מקום יש ללמוד מכאן שגם על כלי זכוכית נכון לומר "תתחטאו" בהזאה.

2. טבילת צלוחית כוס ולגין

מצאנו במקומות רבים בחז"ל כי לצלוחית, כוס ולגין יש טהרה במקווה. כפי שיוכח, כלים אלו הם כלי זכוכית, ומכך מוכח שלכלי זכוכית יש טהרה במקווה.

צלוחית

בכמה מקומות מפורש כי לצלוחית יש טהרה במקווה:

א. מקוואות פ"י מ"א: "כלי שהטבילו דרך פיו כאילו לא טבל... צלוחית שפיה שוקע אינה טהורה עד שינקבנה מצדה".

ב. תוספתא מקוואות פ"ז ה"ב: "זפת שבכוס ושבצלוחית מתוכן חוצצת ומאחוריו אינו חוצצת...".

ג. שם, ה"ה: "צלוחית ששפתה שופעת לאחוריה מורידה דרך פיה והופכה ומטביל ומעלה אותה דרך שוליה דברי רבי עקיבא...".

והנה מצאנו בכמה מקומות שצלוחית היא חפץ שביר:

א. ב"ב פ"ה מ"ט: "השולח את בנו אצל חנוני... שבר את הצלוחית... רבי יהודה פוטר שעל מנת כן שלחו". ובתוספתא שם (פ"ה ה"ב): "ור' יהודה פוטר שעל מנת כן שלח בנו אצל חנוני על מנת שיאבד את האיסר וישבר את הצלוחית", כלומר שהשבירה צפויה.

ב. תוספתא ב"ק פ"ב ה"ד: "נשברה כדו וצלוחיתו ברשות הרבים".

ג. ערובין צח: "מאי נותנין עליו דקתני – כלים הנשברים. תנ"ה זיז שלפני החלון היוצא לרשות הרבים נותנין עליו קערות וכוסות קיתוניות וצלוחיות".

כלים שבירים הם כלי חרס או זכוכית, וכמה שכתב רש"י בערובין שם: "כלים הנשברים" – כלי חרס וזכוכית, וכן מפורש ברמב"ם (הל' שבת פט"ו ה"ז). לפיכך כשאנו מוצאים שלצלוחית יש טהרה במקווה, והרי בודאי לא מדובר בשל חרס, ע"כ יש להעמיד בצלוחית של זכוכית, וללמוד מכאן שיש לה טהרה במקווה. ולא מסתבר כלל להעמיד את כל המקורות על טבילת צלוחית בצלוחית שניקבה והטיף לתוכה אבר (ולהעמיד את כל אלו כר"מ דווקא).

נוסף על כך יש להוכיח מכמה ראיות שסתם צלוחית היא של זכוכית:

א. כלים פ"ל מ"ד: "צלוחית קטנה שניטל פיה טמאה וגדולה שניטל פיה טהורה. של פליטון שניטל פיה טהורה מפני שהיא סורחת את היד". פרק ל' בכלים עוסק כולו בכלי זכוכית, ואילו כלי חרס נשנו בפרקים ב-י, כלי מתכת בפרקים יא-יד, וכלי עץ ועצם בפרקים טו-יט. צלוחית אינה מוזכרת במסכת בשום מקום פרט לפרק זה! [22]

ב. תוספתא (כלים ב"ב פ"ז ה"ד): "הכוס והצלוחית שניקבו...". ועוד שם "צלוחית של יין ושל שמן שניטל...". הסדר בתוספתא תואם למשנה, ופרק ז בתוספתא כלים בבא בתרא (מהל' ג עד הסוף) עוסק בכלי זכוכית, ואילו כלי חרס נשנו בתוספתא כלים בבא קמא.

ג. תוספתא שבת (פ"ט הי"ב): "בולמס לעשות הימנו צלוחית קטנה של פליטון. סכוכית – אחרים אומרים: כדי לפצע בה שתי נימין כאחת". [23] במקום "בולמס" צ"ל "בולוס", והוא גוש זכוכית שממנו עושים את הכלים, בניגוד ל"סכוכית" שבסיפא, שהוא שבר זכוכית. [24]

ד. מסכת שמחות (פ"ח ה"ב): "עושין חופות לחתנים ולכלות... אלו דברים שתולין בהן... ולגינין וצלוחיות של שמן המר. ואלו דברים שאין תולין בהן... ולגינין וצלוחיות של שמן מתוק". מכך שהלגינין והצלוחיות תלויים לנוי (ולא להרחח, שהרי השמן מר), שמע מינה שהצלוחיות שקופות. [25]

ה. ברייתא בע"ז (עה): "הלוקח כלי תשמיש מן העובדי כוכבים... דברים שנשתמש בהן על ידי צונן כגון כוסות וקיתונות וצלוחיות מדיחן ומטבילין והם טהורין". מוכח מכאן שצלוחית אינה של חרס, שהרי כלי חרס הניקחים מגוי אינם צריכים טבילה. משמע גם שצלוחית יש טהרה במקוה, כי אם ה"טהורין" הוא רק לעניין חיוב טבילת כלי גויים, והצלוחית נשארת בטומאתה, לא היה לברייתא לסתום "והם טהורין".

על אף ראיות רבות אלו, כמה ראשונים סברו שסתם צלוחית היא של חרס. [26] לעומת זאת, בתוס' בנדה (ד"ה שאני אומר) משמע שצלוחית יש טהרה במקוה (וכן בספר הישר לר"ת חלק החידושים סימן קסה). היעב"ץ בהגהותיו בנדה שם הקשה באמת על התוס' מהמשנה בב"ב פ"ה מ"ט הנ"ל, שמוכח שצלוחית היא שבירה, והסיק ממנה שהצלוחית היא של חרס ואין לה טהרה במקוה. אך כאמור, מפורש בהרבה מקומות שיש לצלוחית טהרה במקוה, וההוכחה שהיא שבירה מלמדת שהיא מזכוכית. [27]

היה מקום לפרש שכל המקורות בעניין טבילת צלוחית עוסקים בטבילת כלים שנקנו מנכרי, אבל נראה שברוב המקורות אי אפשר לפרש כך. [28]

כוס

ישנם כמה מקורות המורים על כך שיש לכוס טבילה:

א. תוספתא ביצה פ"ב ה"ו: "כלים שנטמאו באב הטומאה אין מטבילין אותן ביום טוב... אבל ממלא הוא כוס... לשתות וחושב עליהן ומטבילין".

ב. תוספתא חגיגה פ"ג ה"ב: "...מטבילין כלים בתוך כלים כוסות בתוך כוסות...".

ג. תוספתא מקוואות פ"ז ה"ב: "זפת שבכוס ושבצלוחית מתוכן חוצצת ומאחוריו אינו חוצצת...".

ואלו הן הראיות לכך שסתם כוס היא מזכוכית:

א. כלים פ"ל מ"ג: "כוס שנפגם רובו טהור". כאמור לעיל, זהו הפרק העוסק בכלי זכוכית. הכוס אינה נזכרת לפני כן במסכת, פרט לפכ"ה בעניין אחוריים ותוך, שאינו מתייחס למין מסוים אלא לכל כלי השטף.

ב. תוספתא כלים ב"ב פ"ז ה"ד: "הכוס והצלוחית שניקבו...". יש ללמוד מן המיקום בפרק האחרון במסכת שמדובר בזכוכית.

ג. פסחים נה: "מביאים כלים מבית האומן, כגון... והכוס מבית הזגג".

ד. ברייתא בנדה (כ): "כשהוא בודקן [למראות הדמים, בהשוואה למימי אדמה והמזוג וכו'] אין בודקן אלא בכוס". ברור שבדיקה טובה אפשרית רק בכוס זכוכית שקופה, וכן פרש"י שם.

אמנם בכמה מקומות (פסחים פ"ה מ"ח ועוד) מצאנו ש'כוס' משמשת לזריקת דם הקרבנות, וע"כ צ"ל שמדובר בכוס של מתכת, שהרי כלי שרת מזכוכית פסול (רמב"ם הל' בה"ב פ"א הי"ח). אך אין זו סתם כוס האמורה במשנה, ורק בעניין זריקת הדם ניתן השם "כוס" לכלי מתכת. [29]

בראשונים מצאנו דיון על זיהויה של 'כוס' סתם בהקשר לשתי הלכות: דין אחוריים ותוך, שמוזכר גם לגבי כוס (כלים פכ"ה מ"ז-ח וגמ' ברכות נב.), שהראשונים דנו האם דין זה קיים גם בכלי חרס, [30] ודין הכשר כוס יין ששתה ממנה גוי (ע"ז לג:), שטעונה הדחה ג' פעמים, האם זה נאמר דווקא בכלי חרס או גם בחומרים אחרים. מדברי רש"י בכמה מקומות נראה שדעתו שסתם כוס במשנה היא מחרס. [31] לעומתו, הריטב"א (ברכות נב.) כתב "דסתם כוס אינו של חרס". ובתוס' (ע"ז לג: ד"ה כסי) כתב: "ודוקא בכוסות של חרס, אבל של עץ או של מתכת וזכוכית א"צ להדיח רק פעם אחת. מיהו בהרבה מקומות בתלמוד מצינו כוסות סתם שהם של מתכות וזכוכית ונכון להדיח שלוש פעמים בכל הכלים". אם כן לדעתו סתם כוס היא של חרס, אבל מצינו בתלמוד גם כוסות מתכת וזכוכית. ולענ"ד סתם כוס במשנה וברייתא היא של זכוכית, [32] כאמור, אך כוס שבגמ' היא בדרך כלל מחרס או מתכת. [33]

לגין [34]

בכמה מקומות מפורש שללגין יש טהרה בטבילה ובהזאה :

א. אהלות פ"ה מ"ד: "לגין שהוא מלא משקין טהורין הלגין טמא טומאת שבעה".

ב. משנה טבו"י פ"ד מ"ד: "לגין שהוא טבול יום".

ג. תוספתא מקואות פ"ז ה"א: "לגין שהוא מלא מים...והטבילין טהור". וכן עוד שם בהמשך בה"ה.

המפרשים כתבו שלגין הוא כלי מתכת (רמב"ם בפיה"מ אהלות שם) או עץ (ר"ש שם). אך נלע"ד להוכיח מכמה ראיות שהלגין הוא כלי זכוכית:

א. כלים פ"ל מ"ד: "לגין גדולים שניטל פיהן טמאין מפני שהוא מתקנן לכבשין". פרק ל' עוסק בזכוכית, כנ"ל, ודין הלגין לא נזכר במסכת לפני כן (פרט לבית הלגין בפט"ז מ"ב שהוא כלי עץ המחזיק את הלגין). ועוד, שדין הלגין שניטל פיהם נאמר בניגוד לדין הקודם "של פליטון שניטל פיה טהורה מפני שהיא סורחת את היד". כלומר, צלוחית ניטלת ביד, ולכן כשהיא שבורה שבר הזכוכית פוצע את היד, אבל הלגין הגדולים שנשברו אינם מיטלטלין אלא עשויים לכבישה ממושכת, ולכן אין שבר הזכוכית מונע את השימוש בהם (פיה"מ לרמב"ם). הרי שהלגין עשוי זכוכית, שעלולה לפצוע.

ב. מסכת שמחות פ"ח ה"ב הנ"ל (לגבי צלוחית), שאומרת שתולים שמן לנוי בלגין.

ג. מקצת ראייה שהלגין שביר ניתן להביא מהמשנה בטבול יום הנ"ל "לגין שהוא טבול יום ומלאהו מן החבית מעשר טבל... נשברה החבית הלגין בטבלו, נשבר הלגין החבית בטבלה". אם הלגין הוא של עץ או מתכת, היה ראוי למשנה לומר "נשפך הלגין". [35] ואם הוא שביר ודאי הוא מזכוכית ולא מחרס, שהרי מדובר בלגין טבול יום.

ד. ראייה נוספת מצירוף דברי חז"ל בעניין המנהג להביא יין לבית האבל. במו"ק כז. איתא :

ת"ר: בראשונה היו משקין בבית האבל עשירים בזכוכית לבנה (כלומר, שקופה) ועניים בזכוכית צבועה, והיו עניים מתביישין. התקינו שיהו הכל משקין בזכוכית צבועה, מפני כבודן של עניים.

ובחולין צד. מצינו: "ת"ר לא ילך אדם לבית האבל ובידו לגין המתקשקש ולא ימלאנו מים מפני שמתעוהו", כי כשנותן מים בלגין הוא גונב דעת הבריות לחשוב שהביא יין. [36] ובירושלמי (דמאי פ"ד ה"ג): "אין מוליכין לבית האבל בכלי זכוכית צבועה מפני שהוא טוענו טענת חנם", ונראה שהוא ט"ס, וצ"ל "אין מוליכין מים", כדלעיל. הרי, שמה שנאמר בבבלי על לגין נאמר בירושלמי על זכוכית צבועה, והדברים מוכיחים על עצמם שכל זה היינו הך, כלומר שההולכה בלגין היא קיום המנהג להביא בכלי זכוכית צבועה, ובזכוכית כזו יש חשש לגנבת דעת, שיחשבו שהמים הם יין. אם כן הלגין הוא כלי זכוכית. [37]

הזכויות נזכרת בהרבה מקומות כמצרך יקר מאוד ומבוקש. [38] מכיוון שכך, נראה תמוה לגזור על כלי זכויות טומאה שאין לה טהרה במקווה. כלי חרס, מלבד שהיו זולים מאוד, יש להם גם יתרון משמעותי בכך שאינם מקבלים טומאה מגבם, וזה מקל מאוד על הזהירות מלטמא אותם. לעומת זאת, כלי זכויות הרי לכל הדעות נטמאים מגבם, ואם כן אין אפשרות להשתמש בהם בטהרה לאורך ימים, וזו גזירה שיש בה איבוד ממון רב, או לחילופין מניעת השימוש בהם. [39]

אמנם בתקופה מאוחרת יותר הייתה ירידה תלולה במחיר הזכויות, [40] ירידה שמתועדת גם במקורות חיצוניים מהמאה הראשונה למנינם. [41] החוקרים מייחסים זאת להתפשטות שיטת הייצור על ידי ניפוח, שהחלה למעלה ממאה שנה לפני החורבן, [42] והחליפה את הייצור על ידי יציקה לדפוס, או גילוף בגוש זכויות. כך התאפשר ייצור המוני, שהפך את כלי הזכויות למוצר השווה לכל נפש, וזה מסביר את המקורות הנ"ל על כך שסתם כוס וצלוחית ולגין ביתיים הם מזכויות. עם זאת, הגזירה על כלי זכויות הייתה בתקופה שבה הזכויות עדיין הייתה יקרה מאוד, שהרי בשבת טו. נאמר שיוסי בן יועזר, מה'זוג' הראשון, שחי למעלה מ-200 שנה לפני החורבן, הוא שגזר על ארץ העמים ועל כלי זכויות. [43] לפיכך עומד בתוקפו שיקול ההפסד המרובה, שמלמד על כך שיש לזכויות טהרה במקווה.

4. ייצור וייבוא כלי זכויות

אם כלי הזכויות אינם נטהרים במקווה, קיים הכרח לייצר אותם על ידי חברים על מנת להשתמש בהם בטהרה, ואי אפשר להשתמש בכלי שיוצר על ידי גוי או עם הארץ, וכן אי אפשר להשתמש בכלים שיוצרו בארץ העמים. וכן כתב במפורש אחד מהראשונים, ר"י קלונימוס:

ונ"ל לפי מאי דמסקינן דכלי זכויות אין לו טהרה במקווה, לאותן שאוכלין חולין בטהרה שאסור ליקח כלי זכויות מגוי, דגזרו עליהם שיהיו כזבין לכל דבריהן... וכן של עמי הארץ (ערכי תנאים ואמוראים, ח"א עמ' קמז). [44]

בעיה זהה קיימת בכלי חרס, ומצאנו בחז"ל שלושה פתרונות לנושא:

א. פיקוח של חבר על הוצאת הכלים מהכבשן (פרה פ"ה מ"א).

ב. ייצור כלים בלתי מוגמרים בחז"ל, הבאתם לארץ וצירופם בכבשן בארץ (תוספתא כלים ב"ק פ"ג ה"ד).

ג. חכמים הקלו הקלות שונות בירושלים וסביבותיה לגבי נאמנות הקדרים עמי הארץ על טהרת כלי חרס (חגיגה כה:-כו.).

לא מצאנו בחז"ל התייחסות לבעיה זו בכלי זכויות, והפתרון של יבוא כלי בלתי גמור אינו יפה לענייננו – כלי אדמה שלא נצרף בכבשן הוא כלי מגובש, שאפשר להעבירו בצורה זו ממקום למקום ולהשתמש בו. לכן ניתן להכין את הכלי בחז"ל ורק את הצירוף לעשות בא". בזכויות התהליך הפוך: בתחילה מתיכים את החומר בכבשן כדי שיהיה צמיג, אחר כך הזגג מעצב את הכלי, ולבסוף מניחו להצטנן. נמצא שאין כלי זכויות שהוא גם מעוצב וגם לא גמור. גם פיקוח של חבר על הוצאת הכלים מהכבשן אינו מספיק, משום שכלי חרס אינו מיטמא מגבו, ולכן עם הארץ יכול להוציאו מהכבשן לעיני החבר ולתת אותו לחבר, מה שאין כן כלי זכויות, שמיטמאים מגבם, והחבר יצטרך לקחתם בעצמו מן הכבשן. היעדר הדיון בחז"ל בפרטי הדברים הללו מוכיח שהבעיה איננה קיימת, כי ניתן לטהר בהזאה וטבילה.

מלבד העובדה שאין בחז"ל התייחסות לבעיה זו, ישנם סימנים בחז"ל לשימוש בטהרה בכלי זכויות מיובאים מחז"ל. כך נראה מהמשנה (כלים פ"ד מ"ג) על "שולי קוסים **הצידוניים**", בהשוואה לתוספתא בכלים ב"ב פ"ד ה"ד "הכוסות הצידוניים (כצ"ל, עיין 'תוספת ראשונים') החתוכין טהורין מפני שסורחין את הפה". מהתוספתא משמע, מן ההקשר ומן העובדה "שסורחין את הפה", שמדובר על כלי זכויות. לעומת זאת המשנה נמצאת בפרקים על כלי חרס, אך י"ל ש"שולי הקוסים", התחתיות שתחת הכוסות, הן מחרס (כך בפירוש הגאונים, ואכמ"ל), ואילו הקוסים עצמם מזכויות. והרי צידון טמאה בטומאת ארץ העמים. [45]

עוד יש להעיר על הברייתא במנחות כח: "גביעים (שבמנורה) למה הם דומים? לכוסות אלכסנדריים". נראה שמדובר בכוסות של זכוכית, [46] כסתם כוס, וגם במקורות חיצוניים ישנן עדויות מימי בית שני על גביעי זכוכית מיוחדים שנעשו באלכסנדריה. [47] לפיכך יש ללמוד מכאן שכוסות זכוכית מחו"ל יובאו לארץ והיו מוכרים בבית המדרש. נוסף על כך, ישנם ממצאים ארכאולוגיים שמעידים על שימוש בטהרה בכלי זכוכית מיובאים מחו"ל. [48]

ג. פרטי דינים בכלי זכוכית

בגמ' נאמרו במפורש כמה פרטי דינים בכלי זכוכית: פשוטיהם טהורים, מקבליים טומאה מגבם, אין בהם טומאה ישנה, ודין טבילתם שנוי במחלוקת, כדלעיל. להלן יתבררו בעז"ה פרטי דינים נוספים, שנוגעים גם לשאלת יסוד טומאת כלי זכוכית, האם כחרס או כמתכת.

1. האם נעשה אב הטומאה

יש להסתפק האם כלי זכוכית נעשים אב הטומאה בטומאת מת (דין אב הטומאה במדרס הזב ידון בהמשך), או שדינם בזה ככלי חרס, שאינו נעשה אב הטומאה, ודנו בזה האחרונים. [49]

ואת ספק האחרונים יש לכאורה לברר מהרמב"ם בפירוש המשניות (עדויות פ"ב מ"א), עם הערות הרב קאפח. במהדורה קמא כתב הרמב"ם:

ובא בקבלה חרב הרי הוא כחלל, וכן שאר כלי מתכות ובגדים דינן כדין החרב, ולא התנה שיהא כלי מתכות אלא לאפקוי כלי חרס שאינן נעשין אב הטומאה כמו שיתבאר בזבים, וכן גם כלי עץ וכלי עצם וכלי זכוכית אין דינם כדין החרב.

ובמהדורה בתרא תיקן: "וכן גם כלי עץ וכלי עצם דינן כדין החרב". פירוש: במהדורה קמא סבר הרמב"ם כשיטת הראשונים שדין חרב כחלל אינו אלא בכלי מתכת (ובגדים, ואכמ"ל), והוציא מכלל זה את כלי החרס והעץ והעצם והזכוכית. לעומת זאת, במהדורה בתרא הוא חזר בו וסבר שדין חרב כחלל אמור בכל כלי שטף, וכמה שכתב בהל' טומאת מת פ"ה ה"ג, ולכן הוסיף את כלי העץ והעצם, אבל את הזכוכית השמיט. כלומר, שגם לפי מה שחזר בו לא שייך בה דין חרב כחלל, משום שאינה נעשית אב הטומאה.

בדומה לדעת הרמב"ם כתב גם המאירי (סוטה כט. ד"ה האוכלין) כי כלי זכוכית אינם נעשים אב הטומאה. וכן משמע מההקדמה לפירוש טהרות המיוחס לרב האי גאון.

כל הראשונים הללו נקטו כך על פי הדעה המקובלת שכלי זכוכית ככלי חרס. אבל לשיטה שכלי זכוכית ככלי מתכת (לא רק לעניין טבילה אלא בכלל, דהיינו שיטת הראב"ד, הר"ש והרשב"א) מסתבר שהוא נעשה אב הטומאה. וכן מוכח לענ"ד מכמה ראיות:

א. הספרי זוטא הנ"ל, שאומר שיש הזאה לכלי זכוכית, מלמד שהוא אב הטומאה של טמא מת.

ב. המשנה באהלות פ"ה מ"ד הנ"ל: "הלגין טמא טומאת שבעה" (וכן בתוספתא באהלות פ"ה ה"י) מלמדת שכלי זכוכית נטמא טומאת שבעה, על פי מה שהוכח לעיל שהלגין הוא כלי זכוכית. ובאותו אופן יש להוכיח מפרה פ"י מ"ו, שלגין של תרומה וקודש מטמא לגין של מי חטאת. [50]

ג. כך משמע בתוספתא (אהלות פ"א ה"ב): "הגוי והבהמה וכלי חרס והאוכלין והמשקין הנוגעין במת, כלים הנוגעין בהן טהורים", ולא הוזכרו כלי זכוכית.

ולפי"ז עלה בידנו שלא די לנו לומר כדעת ר"ח הנ"ל, שכלי זכוכית בעיקרם ככלי חרס ובכל זאת יש להם טהרה במקווה, אלא הכרח לומר שעיקרם ככלי מתכת ואף לעניינים אחרים.

2. טומאה בחיבורין

מפורש במשנה (זבים פ"ה מ"א) שמשום דין טומאה בחיבורין (כגון הנושא נבלה, שנאמר בו כבוס בגדים) האדם מטמא כל כלי שנוגע בו בשעת חיבורו לטומאה, פרט לכלי חרס. ויש להסתפק בדין כלי זכוכית בזה, לאור השוואתו לכלי חרס (והסתפק בזה המי נפתוח, אמנה סד). אך לפי דברינו שהעיקר לדינא שכלי זכוכית הם ככלי מתכת, ממילא פשוט שהוא הדין בנדון דידן. ויש להוסיף לכך שתי ראיות:

א. על סמך ההנחה שהלגין הוא כלי זכוכית, יש ללמוד זאת מן המשנה בפרה פ"י מ"ו הנ"ל:

לגין של חטאת שנגע בשל קדש ושל תרומה... שניהן בשני ידיו – שניהן טמאין. שניהן בשתי ניירות – שניהם טהורים.

כששניהם בשני ידיו הלגין של תרומה נטמא בחיבורין, וכשיש נייר חוצץ אין חיבורין.

ב. בתורת כהנים (מצורע פרק זבים, סוף פרשתא ב): "ומטמא שאר כלים כבגדים ואינו מטמא לא אדם ולא כלי חרס", משמע שכך הדין בכל הכלים פרט לחרס. ובכמה מקומות הוזכר שכלי חרס לא נטמא בחיבורין (משניות זבים פ"ה מ"א; תוספתא כלים ב"ק פ"ו ה"א, ועוד), ולא נאמר בשום מקום שגם בכלי זכוכית הדין כן.

3. טומאת אוויר

כבר הובאה לעיל מחלוקת הראשונים בעניין טומאת אוויר כלי זכוכית, ושיש מהראשונים שסבורים שאין להם טהרה במקווה, ובכל זאת סברו שכלי זכוכית אינם מקבלים טומאה מאווירם. הרמב"ם (הל' כלים פ"א ה"ה) נימק זאת כך:

ומפני שתוכן כברן לא גזרו עליהן שיטמאו מאוירן, אלא עד שתיגע הטומאה בהן בין מתוכן בין מגבן ככלי מתכות.

והראב"ד תמה על כך, שהטעם "תוכן כברן" נאמר בגמ' רק כטעם לכך שמקבלים טומאה מגבן. נראה שהרמב"ם סובר שיש קשר מהותי בין דין אוויר לדין גב, שכלי חרס עיקרם לקיבול, ולכן התורה קבעה שנטמאים בכניסת טומאה ל"תוכו" דווקא. ולכן מהטעם שכלי זכוכית מקבלים טומאה מגבם, הופקעו מקבלת טומאה מאווירם.

כל זאת לשיטה שהם ככלי חרס, אבל לשיטה שקי"ל שטומאתם כדין כלי מתכת פשוט שאין להם טומאת אוויר. ונראה להוכיח זאת מברייטא מפורשת (חולין כה:): "ת"ר: אויר כלי חרש טמא וגבו טהור, אויר כל הכלים טהור וגבו טמא" – מפורש שאוויר כל הכלים טהור חוץ מכלי חרס (וכך כתב הרש"ש בכלים פ"ב מ"א). ואין להידחק ולומר שהכוונה לחרס וכיוצא בו, שהרי לגבי טומאת גבו אי אפשר לפרש כך, ולכולי עלמא כלי זכוכית מיטמא מגבו. ולדעת התוס' צריך לומר שהמשנה מדברת רק על הכלים המקבלים טומאה מדאורייתא, ודוחק.

4. פשוטי הכלים

שנינו בכלים (פ"ב מ"א) שפשוטי כלי זכוכית טהורים, והגמ' (שבת טז.) מסבירה שזה משום שדמו לכלי חרס. לצד שהם ככלי מתכת מסבירה הגמרא שעשו בהם "היכרא כי היכי דלא לשרוף עלייהו תרומה וקדשים". ייתכן שיש נפקא מינה בין הטעמים הללו, כדלהלן:

בכלי עץ מצאנו במשנה (כלים פט"ז מ"ז) חילוק בין פשוטי כלים המשמשים את האדם ואת משמשיו, שמקבלים טומאה, לבין פשוטי כלים שאינם משמשים את האדם או את משמשיו, שאינם מקבלים טומאה. לעומת זאת, בכלי חרס כל הפשוטים טהורים, משום שבעינן 'תוך', וזהו ששנינו בכלים (פכ"ז מ"א): "טבלה שאין לה לזביז – בכלי עץ טמאה, ובכלי חרס טהורה".

והנה, אם פשוטי כלי זכוכית טהורים משום השוואתם לכלי חרס, אזי גם הכלים המשמשים אדם ומשמשיו טהורים. ואם פשוטיהם טהורים מדין היכר, אולי די בהיכר שאינם כמתכת, וכמה שכתב הר"ח בשבת שם "עבדו בהו רבנן היכרא ללמד כי אינן ככלי מתכות לכל מידי". אך מצאנו מפורש בכלים (פ"ל מ"א):

"הטבלא והאסקוטלא של זכוכית טהורין, אם יש להן לזביז טמאים". כלומר, שאפילו כלי זכוכית המשמשים אדם ומשמשיו טהורים, ככלי חרס, וכך כתב הגר"א שם "שכלי זכוכית צריך תוך ככלי חרס".

5. כלי שטהר שעה אחת

קיימא לן כרבנן דר"מ (תוספתא כלים ב"ק פ"ז ה"י) הסבורים כי: "כלי חרס שטהר שעה אחת אין לו טומאה עולמית". כלומר, שאם נשבר כלי חרס ותיקנו אותו, אין הוא מקבל טומאה מכאן ולהבא. בתוס' (ר"ה יט. ד"ה יהודה בן שמוע) נחלקו הראשונים האם כלל זה קיים גם בכלי זכוכית: דעת ריב"א שכלי זכוכית שווה בזה לחרס, והתוס' (שהוא הר"ש, כאמור לעיל) דוחה, שלדעתו מסקנת הגמ' בשבת שכלי זכוכית ככלי מתכת, ולכן אין לדמותם לכלי חרס בזה.

דברי התוס' צ"ע, שקשה כיצד אפשר לומר שכך הדין בכלי זכוכית אפילו לפי ההווא אמינא שככלי חרס דמו. הרי מפורש במשנה (כלים פ"ב מ"א, פט"ו מ"א ופ"ל מ"א): "כלי זכוכית... נשברו טהרו, חזר ועשה מהם כלים מקבלים טומאה מכאן ולהבא", ולא אמרינן שכיון שטהרו שעה אחת אין להם טומאה עולמית! ושמא התוס' מפרש (על כל פנים בהווא אמינא, ולדעת ריב"א גם למסקנה) ש"חזר ועשה מהם כלים" היינו שהתיך את הזכוכית ועשה ממנה כלי חדש לגמרי, ובכה"ג ש"פנים חדשות באו לכאן" בוודאי הכלי מקבל טומאה, ואין חסרון בכך שהכלי נטהר שעה אחת אלא כאשר משתמש בשברי הכלי על ידי שיפוץ קל (וכן הקשה ותירץ להדיא בחידושים המיוחסים לר"ן בשבת שם). לפי זה החידוש ב"מקבלים טומאה מכאן ולהבא" איננו חידוש לחומרא, לאפוקי מדין כלי חרס שכיון שנטהר שעה אחת אין לו טומאה עולמית, אלא חידוש לקולא, שלא חזרה הטומאה הישנה כדין כלי מתכות.

אך יש להוכיח שבכלי זכוכית לא אמרינן "כיון שטהר" וכו' מהמשנה (כלים פ"ל מ"א): "שולי קערה ושולי אסקוטלא של זכוכית שהתקינן לתשמיש טהורין, קרטסן או שפן בשופין טמאין" (וראה כע"ז בתוספתא כלים ב"ק פ"ג ה"ו). וזה בניגוד לנאמר על כלי חרס בתוספתא (שם פ"ז ה"י): "שולי המחצין ושולי הפחתין... קירדסן שפן ועשאן כלים... מקבלין טומאה מכאן ולהבא, דברי ר"מ, וחכ"א כל כלי חרס שטהר שעה אחת אין לו טומאה לעולם". כלומר, בכלי חרס נחלקו בזה ר"מ וחכמים, ועל אותו מקרה גופו בכלי זכוכית המשנה בפ"ל והתוספתא בפ"ג סותמים לטמא, ומן הסתם משניות אלו כדעת רבנן.

החזו"א (כלים סי' ג סק"ח) כתב להפך, שבכלי זכוכית לכולי עלמא אמרינן "כיון שטהר" וכו', ולמד זאת מהמשנה בכלים פ"ל מ"ג: "ניקב (כוס של זכוכית) ועשאו בין בבעץ בין בזפת טהור. רבי יוסי אומר בבעץ טמא ובזפת טהור". ופירש החזו"א, שת"ק מטהר משום שטהר שעה אחת ואין לו טומאה עולמית, [51] ורבי יוסי מטמא משום שהולך אחר המעמיד, ולכן דינו ככלי מתכת. אך יש מקום לפרש אחרת, שלת"ק טהור משום שהסתימה אינה טובה לדעתו (ועי"ש בר"ש בדעת רבי יוסי).

ונראה להסביר באופן אחר, שהוא מסתבר מאוד לענ"ד. נראה שהדין בכלי חרס שכיון שטהר שעה אחת אין לו טומאה עולמית, יסודו בכך שכלי חרס אינם חשובים, וכשהם נשברים אין אדם מקפיד עליהם, ואם חוזר ומתקנם בטלה דעתו. [52] וזה דווקא שנשברו לגמרי, ולא כשניקבו בלבד, וכפי שהוכיח הר"ש (כלים פ"ב מ"ב). לעומת זאת כלי זכוכית הם חשובים ויקרים, ודרך בני אדם להקפיד עליהם, אבל תקנתם היא קלקלתם, שמפני חשיבותם לא מקובל להשתמש בהם כשהם מכוערים. [53] לפיכך, כלי זכוכית שניקב אין סתימתו מועילה לקבל טומאה (לדעת ת"ק דרבי יוסי), משום שהסתימה ניכרת והוא מכוער, ואינו מתאים לשימוש המכובד לשתייה. מאידך, אם לא מדובר על נקב שנסתם בחומר אחר, אלא על דפנות שנשברו והאדם משייף אותם ומשווה להם מראה מחודש של כלי קטן חדש ויפה, הרי זה מקבל טומאה, וגם דרך בני אדם (בזמן המשנה, כמובן) לעשות כך בכלי זכוכית במידת האפשר, במקום לזורקם.

לפיכך, אין מקום לומר בעיקרון בכלי זכוכית "כיון שטהר שעה אחת" וכו' (ואפילו אם טומאתם היא מחמת הדמיון לכלי חרס, לגבי דין זה שתלוי בקפידה לא מסתבר כלל לדמותם לכלי חרס). ומכל מקום, כלי זכוכית נקוב שנסתם בחומר אחר אין לו טומאה, מפני שמקפידים עליו במיוחד. [54]

6. טומאת מדרס

בתוספתא (כלים ב"ב פ"ז ה"ד) נאמר: "המטה... ועריסה של זכוכית וכל מדרס כלי זכוכית טהורין". זוהי הגרסה בדפוסים וכת"י שבידינו, וזו הייתה גרסת הפירוש המיוחס לרב האי גאון, כמה שכתב בהקדמתו לטהרות הנ"ל. אמנם הר"ש (כלים פ"ל מ"ד) כתב שיש נוסחאות שונות בתוספתא, האם טמאים או טהורים. וגרסת הרמב"ם "טמאים", שכן פסק (הל' כלים פ"א ה"י): "וכן כלי זכוכית העשוי למשכב מתמא מדרס מדבריהם", וכך כתב הסמ"ג (מ"ע רמו).

בגמ' בשבת (פד). נאמר שקבלת טומאת מדרס (בכל הכלים) תלויה באפשרות הטהרה במקווה, שרק מה שיש לו טהרה במקווה מקבל טומאת מדרס. לפי זה, על פי מה שהתבאר לעיל שיש לכלי זכוכית טהרה במקווה היה ראוי שתהיה בכלי זכוכית הראויים למדרס טומאת מדרס. אך כאן אנו מוצאים חריגה מעקרון זה: הרמב"ם פסק, כאמור, שיש מדרס לכלי זכוכית, אף על פי שלדעתו אין להם טהרה במקווה; [55] ומאידך, הר"ש מביא גרסה שטהורים ממדרס, אף על פי שלדעתו יש להם טהרה במקווה. אך הר"ש הסביר זאת, שמכיוון שטומאתם מדרבנן לא גזרו עליהם טומאת מדרס.

שיטת רש"י (עירובין קד: ד"ה לא, ועוד מקומות), שהעיקרון הקובע בקבלת טומאת מדרס איננו הטהרה במקווה, אלא כל חומר שנאמר בתורה שהוא מקבל טומאה יכול לקבל גם טומאת מדרס, אלא אם כן הוא שביר ואינו ראוי למדרס, ולכן אין מדרס בכלי חרס. לפי זה ברור שכלי זכוכית דינם ככלי חרס לעניין זה, וכך כתב במשנה אחרונה בכלים סוף פכ"ד.

במקדש דוד (סי' נב סק"א ד"ה אמרינן) העלה אפשרות שלמרות שטומאת כלי זכוכית היא מדרבנן, תהיה בהם טומאת מדרס מן התורה. זאת על פי התוס' (שבת פד. ד"ה מפץ), שסובר שיש טומאת מדרס מדאורייתא גם לכלים מחומרים שאינם כתובים בתורה. דברי המקדש דוד תמוהים לענ"ד, שכן בגמ' בשבת שם נאמר שרק מה שנטהר במקווה או ש"יש במינו טהרה במקווה" מטמא מדרס, ולא כדבריו שכל הכלים הראויים למדרס מקבלים טומאת מדרס פרט לכלי חרס וכו' שהתמעטו בפירוש. רש"י והתוס' שם נחלקו בביאור "יש במינו טהרה במקווה": לדעת רש"י הפירוש הוא שבאותו מין ממש יש טהרה במקווה, כגון בכלי עץ, שפשוטיהם טמאים מדרס משום שבמקבליהם יש טהרה במקווה. לעומת זאת, התוס' מרחיב את היריעה, שגם כלים העשויים מחומר שאין לו טהרה במקווה טמאים מדרס, אם החומר דומה לחומר אחר שיש לו טהרה במקווה. הדוגמה לכך בתוס' היא מחצלת העשויה מצמחים רכים, שלדעת התוס' אינם בגדר 'עץ' אבל הם דומים לכלי עץ, ולכן המחצלת טמאה מדרס מדאורייתא. אם כן לא נכון לקבוע בפשטות שלדעת התוס' מדרס כלי זכוכית טמא מדאורייתא, אלא יש לבחון האם לדעת התוס' הזכוכית מוגדרת "יש במינו טהרה במקווה", בגלל דמיונה למתכת.

והנה, הר"ש עצמו סובר כתוס' בשבת בעניין הטעם לטומאת מדרס במחצלת, [56] והוא כותב כאן שגזרו על כלי זכוכית משום הדמיון לכלי מתכת, ואף על פי כן כתב שטומאת מדרס בהם היא רק מדרבנן! נמצא, שלדעתו הדמיון בין זכוכית למתכת אינו מספיק לגדרי "יש במינו טהרה במקווה". [57]

מקצת ראייה שאין מדרס בזכוכית, מהמשנה:

הבגד מטמא משום חמשה שמות, השק משום ארבעה, העור משום שלשה, העץ משום שנים, וכלי חרס משום אחד. כלי חרס מטמא משום כלי קיבול... מוסף עליו העץ, שהוא מטמא משום מושב, וכן טבלה שאין לה לזביז בכלי עץ טמאה ובכלי חרס טהורה (כלים פכ"ז מ"א).

מכיון שמטרת המשנה לדרג את הכלים לטומאותיהם, הייתה יכולה להוסיף את הזכוכית בין כלי החרס לעץ, ולשנות: "מוספת עליו הזכוכית, שהיא מטמאה משום מושב. מוסף עליה העץ, שטבלה שאין לה לזביז בכלי עץ טמאה ובכלי זכוכית טהורה", כמו ששינונו בפ"ל מ"א שטבלה של זכוכית טהורה. ומכך שהמשנה לא אומרת זאת משמע שהזכוכית כחרס, שמדרסה טהור.

אם כנים דברינו, אולי אפשר לפרש לפי זה את המשנה:

שלש מיטות הן: העשויה לשכיבה – טמאה מדרס, ושל זגגין – טמאה טמא מת, ושל סרגין – טהורה מכלום (שם פכ"ד מ"ח).

המפרשים כתבו שהמיטה של זגגין נועדה להניח עליה כלי זכוכית, אך אולי מדובר במיטה העשויה זכוכית, [58] וטהורה ממדרס משום שמדרס כלי זכוכית טהור, וטמאה טמא מת כפי שהוכח לעיל שכלי זכוכית נעשים אב הטומאה במת.

7. כלי הבא במידה

כלי הבא במידה (שמכיל ארבעים סאה, ואינו מיטלטל כשהוא מלא), אם הוא מעץ אינו מקבל טומאה (כלים פט"ו מ"א), כי כלי עץ הוקשו לשק, שמיטלטל אף כשהוא מלא. מאידך, כלי חרס ומתכת לא הוקשו לשק, ומיטמאים אף כשהם גדולים (גמ' שבת פג: בחרס; חגיגה כו: במתכת).

לגבי כלי זכוכית נאמר בתוספתא (כלים ב"ב פ"ז ה"ג), כי כלי זכוכית הבאים מקבלים טומאה, מלבד שידה תיבה ומגדל, וכך פירש הרמב"ם (הל' כלים פ"ג ה"ג). טעם החילוק בין שידה תיבה ומגדל לבין שאר כלי זכוכית צריך ביאור, והראב"ד (שם) מסביר אותו באופן טכני: "ואולי מפני שמלאכתן עבה והן עשויים לנחת, אבל שאר כלי זכוכית דקה ועשויין להטלטל במלואן". הוי אומר, בעקרון הדין כמו בכלי עץ, שכלי העשוי לנחת אינו מקבל טומאה, וזה טעם הדין בשידה תיבה ומגדל, אבל שאר כלי זכוכית אף על פי שבאים במידה אינם עשויים לנחת. [59]

יש לשאול, בין אם גזרו על כלי זכוכית משום מתכת ובין אם גזרו עליהם משום חרס, הרי כלי מתכת וחרס הבאים במידה טמאים, מדוע, אם כן, כלי זכוכית הבא במידה טהור? (ותמה על כך החזו"א בכלים סי' ד סק"ז), וראה עוד לקמן.

8. טומאת משקין לכלים

חז"ל גזרו שמשקים טמאים מטמאים כלים, אף על פי שהמשקים הם וולד הטומאה (שבת יד:). במשנה אחרונה (כלים פ"ל מ"א) הסתפק האם גזרו כך גם בכלי זכוכית, או שכשם שלא גזרו בזכוכית על טומאה ישנה, אפילו לדעה שהם כמתכת, כך לא גזרו על טומאת משקים ושאר טומאות דרבנן. לפי מה שהתבאר, שכוס ולגין הם כלי זכוכית, יש להוכיח שכלי זכוכית נטמאים בטומאת משקין ממשניות העוסקות בטומאת משקין בכלים אלו. [60]

ד. יסוד גזרת כלי זכוכית

ממהלך הדברים עד עתה עולה מסקנה ברורה, שכלי זכוכית אינם דומים כלל לכלי חרס: יש להם טהרה במקוה, הם נעשים אב הטומאה, נטמאים בחיבורין, אין להם טומאת אוויר, וכלי זכוכית הבא במידה טהור. ניתן להסיק מזה שהכיוון המסתבר בביאור הסוגיה הוא שהתירוצ' "שוינהו ככלי מתכת" הוא תירוץ העומד בפני עצמו ומחליף את התירוץ "שוינהו ככלי חרס", כפירוש רש"י וסיעתו, ותירוץ זה עומד גם למסקנה, כאשר דברי רב אשי הם דיחויא בעלמא, כדברי הראב"ד.

אך למעשה מתקבל כאן דין שדומה יותר לכלי עץ ועור ועצם מאשר לכלי מתכת. הרי הנפקא מינה בין כלי עץ ועור ועצם לבין כלי מתכת הם לגבי טומאת פשוטי הכלים ולגבי טומאה ישנה, שדינים אלו קיימים רק במתכת, [61] ולגבי שני הדינים הללו הגמ' אומרת בפירוש שאינם קיימים בכלי זכוכית, משום היכרא ומשום שטומאה ישנה דרבנן. גם בדין כלי הבא במידה, כלי זכוכית דומים יותר לעץ מאשר למתכת, כאמור. יוצא אם כן שיסוד הטומאה הוא דמיון לכלי מתכת, אבל עצם הדין הוא דמיון לכלי עץ.

השוואה כללית לכלי עץ משתמעת מהמשניות בכלים (פ"ב מ"א ופט"ו מ"א): "כלי עץ וכלי עור וכלי עצם וכלי זכוכית פשוטיהן טהורים...". ובייחוד מהתוספתא (כלים ב"ב פ"ז ה"ג) הנ"ל: "כלי זכוכית מדברי סופרים טומאתן שוה... השידה והתיבה והמגדל של זכוכית הבאים במידה טהורין, ושאר כל כלי זכוכית אף על פי שבאין במידה טמאים, וזה חומר בכלי זכוכית מכלי עץ". ויש להוסיף, שלשון התוספתא "טומאתן שוה" אין לה מובן לכאורה, למה שוה הטומאה? [62] ונראה שהתוספתא מוסבת על המשנה "כלי עץ... וכלי זכוכית", ובאה לומר שטומאת כלי זכוכית שווה לכלי עץ, אלא שהיא מדברי סופרים.

מאליה עולה השאלה, מה פשר ההשוואה לכלי עץ? הרי הזכוכית אינה דומה כלל לעץ! נראה להסביר זאת כך: אילו הגזירה על כלי זכוכית הייתה "גזירה אטו מתכת", דהיינו שמא יטעו לטהר כלי מתכת, היה מקום להצמיד לגמרי את דיני כלי זכוכית לדיני כלי מתכת. אבל לא מסתבר שחששו לכך, וגם לשון הגמרא "שוינהו רבנן ככלי חרס", "שוינהו ככלי מתכות", משמעה עקרוני, ולא חשש החלפה וטעות. מסתבר, שהגזירה על כלי זכוכית נובעת מתפיסת העיקרון הכללי בטומאה, שככל שהדבר מפותח ומשוכלל יותר כך הוא ראוי יותר לקבל טומאה. לכן כלי אבנים וגללים ואדמה טהורים, [63] ואילו המתכת והחרס והבגדים טמאים, וכן העץ, שאיננו חומר מעשה ידי אדם, אך יש בעיבודו לכלי חכמה ושכלול. לכן ראו חכמים לנכון לטמא כלי זכוכית, וההשוואה בגמרא לחרס או למתכת נועדה רק להדגים שמצאנו טומאה בחומר כעין זה, ולכן יש מקום לגזור גם על זכוכית. [64] מכיוון שכך, אין צורך להתאים לגמרי את פרטי הדין לכללי טומאת מתכת. כללי הגזירה הותאמו לכלי עץ דווקא, משום שהדינים שלהם הם הדינים הרגילים בטומאת כלים, בניגוד לכלי חרס ומתכת, שהם בעלי דינים חריגים (בכלי חרס בפרטים רבים, ובכלי מתכת לעניין פשוטי כלים).

הגמרא אמנם חותרת לכך שההשוואה לחרס או למתכת תוליד דינים זהים להם, אבל על פי המהלך שכלי זכוכית ככלי מתכת מתבאר בגמ' שחז"ל הקלו דווקא בפרטים המיוחדים במתכת, טומאת פשוטיהן וטומאה ישנה, ונראה שהבחירה להקל דווקא בפרטים אלו נובעת מהיותם חריגים. לעניין טומאה ישנה הגמ' אומרת שמכיוון שהיא דרבנן לא גזרו עליה בזכוכית. אך טעם זה כשלעצמו אינו מספיק, שהרי מצאנו שמשקים מטמאים כלי זכוכית, כאמור, אף על פי שמשקים מטמאים כלים מדרבנן. לפי דברינו, כוונת הגמ' היא, שמכיוון שטומאה ישנה היא טומאה דרבנן והיא חריגה, לא קבעוה בכלי זכוכית.

כיוצא בזה כתב הראב"ד בהשגתו בהל' כלים פ"א ה"ה, שהטעם שלא גזרו על אוויר כלי זכוכית (אף על פי שלדעתו שם עיקרו ככלי חרס) כי טומאת אוויר היא חידוש. וכך משמעות דברי הראב"ד בפרושו לתורת כהנים (שמיני פרשתא ו, הלכה י) על התוספתא בכלים ב"מ פ"ז ה"ב "כלי זכוכית ראויים לטהרה וטמאום, לכשתמצא להן עילה יהו טהורים":

והעילה הזאת לא ידענו מה היא, ואיפשר שאמר על מה שהקלו בהם שיהיו פשוטיהן טהורים ושלא יחזרו לטומאתם ישנה.

כלומר, כדי לטהר את פשוטיהן או לטהר מטומאה ישנה די לנו בעילה קלושה, כנראה משום שבכך כלים אלו חוזרים לדין טומאה רגילה. [65]

הסבר אפשרי נוסף בעניין טהרת פשוטיהם הוא, שירדו חז"ל לסוף דעתה של התורה, שטיהרה פשוטי כלי חרס וטימאה פשוטי כלי מתכת. נראה שיסוד הדבר בכך שהחרס הוא שביר ואינו טוב ככלי עבודה, ואין כוחו יפה אלא ככלי קיבול, ולכן טומאתו תלויה ב"תוך" (וזו הסיבה שנטמא מאווירו ולא מגבו). לעומתו המתכת יתרונה בחוזקה, ולכן היא טובה ככלי עבודה, ולא הקיבול עיקר בה (עץ מבחינה זו ממוצע בין החרס למתכת). הזכוכית שבירה כמו החרס, ולכן שימושה העיקרי הוא ככלי קיבול ולא ככלי עבודה, ומטעם זה פשוטי כלי זכוכית טהורים.

[1] כצ"ל, עיין ר"ח, שו"ת הרשב"א ח"א סי' תקמז, וכן בכ"י מינכן, ובמסורת הש"ס בשם דפוסים ישנים.

[2] יש להעיר, שבירושלמי בפסחים (פ"א ה"ו) נחלקו אמוראים האם שורפים תרומה על כלי זכוכית.

[3] לא זו בלבד שהעדר "אלא" מלמד שאין כאן חזרה מדלעיל, אלא שגם הלשון "אמרי" משמעה הרגיל הוא תירוץ שמיישב את הסברה שנאמרה לפני כן, ולא דוחה אותה (ראה ברכות ד. ; יא. ; כא.). בכ"מ המילה "אמרי" חסרה, ומיד מתחיל התירוץ "כיון...".

[4] ובדוחק י"ל שמה שכתב "להטעין טבילה" היינו משום שאי אפשר להחמיר שתי חומרות סותרות – גם טומאה ישנה, המיוחדת לכלי מתכות וגם שלא תהיה טהרה במקווה לאותה טומאה ישנה כדין כלי חרס, ולכן אם אכן קיימת טומאה ישנה צריך שתהיה לה טהרה במקווה, מה שאין כן לטומאה חדשה.

[5] ראה גם ביתר ביאור בתוס' הרא"ש (ד"ה לא לישרוף וד"ה רב אשי), והמקור בספר הישר לר"ת (חלק השו"ת סי' סג אות ז).

[6] כדעת רש"י פירש גם הרשב"א בתשובה (ח"א סי' תקמז), וכך משמע מרבנו חננאל, שמפרש על "עבדו בהו רבנן היכרא" – "עבדו בהו רבנן היכרא ללמד כי אינן ככלי מתכות לכל מידי" (ולא רק ללמד שטומאתם מדרבנן). משמע שלפי מהלך זה כלי זכוכית ככלי מתכות אף לעניין טבילה במקווה, ולכן פשוטיהן טהורים על מנת להראות שאינם ככלי מתכות.

[7] בנקודה זו דבריו מוקשים, ומכמה מקומות נראה שזכוכית אינה בכלל מתכת ממש, עיין מנחות כח: לגבי החומרים הכשרים לעשיית כלי שרת.

[8] מלשון התוס' (ד"ה אלא מעתה) "וכי משני דהא דמיטמאו מגבן מפני שנראה תוכן כברן, לא מצי למפרך אכתי ליטמאו מאוירן, דאיכא למימר אה"נ...". ניתן להבין שלתירוץ הראשון בגמ', ששוניו ככלי מתכת, באמת הדין הוא שאינם מיטמאים מאוירם, וכ"כ המהרש"א. אבל השפת אמת שם והחזו"א (כלים סי' ג סק"ט) חולקים על המהרש"א, ודעתם שהתוס' נקט בלשונו את המסקנה לרווחא דמילתא, וכ"כ בשו"ת רעק"א סי' רי. וכך משמע לענ"ד מלשון התוס' בדף טו: ד"ה אתו: "דדוקא בטומאת גבן אמר לקמן דאין שורפין... אבל שאר טומאות המטמאין מתורת כלי חרס שפיר שורפין". ומה הם "שאר טומאות המטמאין מתורת כלי חרס" אם לא אוויר?

[9] טעמו של אביי שם, שמא לא יקבנו בכדי טהרתו, שייך גם בדבר שאין לו טבילה, אך בכלי זכוכית לא מסתבר לחוש לכך, כי אי אפשר להשלים נקב כזה על ידי הלחמה (ראה כעין זה ברש"י ב-טז: ד"ה דרצפינהו). וע"ע במי נפתוח (פרפר לג אות ג).

[10] ראייה זו תלויה בבירור דעת התוס' לגבי טהרה במקווה בטומאת גבו. רעק"א (בתוספותיו למשנה במקוואות פ"ט מ"ה) מחדש שעל פי התירוץ "שוניו ככלי מתכות", וכפי שמסביר התוס' שמשמעות התירוץ היא דין מורכב מחרס ומתכת, יש לכלי זכוכית טהרה במקווה כשנטמאים מגבם. טעמו של דבר, שמכיוון שטומאת גבם אינה אלא מצד הדמיון למתכת, אי אפשר שיהיו תרתי דסתרי, שיטמא מגבו ולא תהיה טהרה במקווה לטומאה זו. לפי דברי רעק"א אפשר שהמו"מ על טומאה ישנה הוא על טומאת גבו דווקא, שיש בה טהרה במקווה (וכ"כ השפת אמת על רש"י ד"ה לטומאתן). אך לענ"ד מהתוס' לא משמע כדברי רעק"א, שהרי מחק את המילה "אלא", ואילו לדברי רעק"א אפשר לקיים את הגרסה "אלא" ולפרש שהגמ' חוזרת בה מהאוקימתא הדחוקה למשנה במקוואות, ומבארת שעניין הטבילה והחציצה מוזכר בקשר לטומאת גבו! נראה אם כן שכוונת התוס' היא שלפי תירוץ זה כל דיניו ככלי חרס, אלא שגם נטמא מגבו.

[11] כך כתב הרמב"ם בהל' כלים (פ"א ה"ה) ובהל' מקוואות (פ"א ה"ג), אף על פי שפסק (הל' מאכ"א פי"ז ה"ג) שכלי זכוכית הנקנים מגויים טעונים טבילה. כך כתבו גם התוספות וש"ר בשבת, רבינו תם (ספר הישר חלק השו"ת סי' סז, ג) ועוד ראשונים רבים. וכך משמע מרש"י (ר"ה יט.) בעניין כלי זכוכית שנקבו והטיף לתוכן אבר, שמפרש "כלי זכוכית שנקבו" – שנטמאו ונקבו לטהרן מטומאתן, ומשמע שסובר שאין להם טהרה במקווה, ולכן בעל הכלי נאלץ לנקבו על מנת לטהרו.

בדעת הרמב"ם יש להעיר, שלמרות שפסק שכלי זכוכית ככלי חרס כתב (פי"ב ה"י) שאין להם טומאה ישנה "לפי שעיקר טומאתן מדברי סופרים", וקשה, הרי טעם זה נצרך רק לסברה שהם כמתכת (והתקשו בזה האחרונים, עיי"ש במפתח שבמהד' ש' פרנקל). ונראה שהרמב"ם סובר שהטעם שחילקו בין כלי מתכת לשאר הכלים לעניין טומאה ישנה הוא משום שכלי מתכת ניתנים לתיקון על ידי התכה (וכעיי"ז בר"ש בכלים פ"ב מ"א). מכיוון שכך, כלי זכוכית ראויים לטומאה ישנה מצד עצמם, ולא דווקא מצד הדמיון לכלי מתכת, שהרי גם הם ניתנים. וקושיית הגמ' "אלא מעתה יחזרו לטומאתן ישנה ככלי מתכות" פירושה כנראה לדעת הרמב"ם "אלא מעתה שנחשבים כיש להם תקנה", ולא "אלא מעתה שהם ככלי מתכות", ולכן קושייה זו והתירוץ עליה נצרכים גם לדברי רב אשי "לעולם ככלי חרס דמו".

[12] מכאן סיוע למה שדייקתי לעיל מדברי הר"ה שהתירוץ "שוינהו ככלי מתכות" מתפרש כרש"י. על פי ביאורו למסקנת הסוגיה שגם לדעת רב אשי יש להם טהרה במקווה נמצא ש"לעולם לכלי חרס דמו" אין הכוונה שלכלי חרס בלבד דמו, אלא שגם לכלי חרס דמו. לפי זה צריך לפרש שבשלב "שוינהו ככלי מתכות" הפירוש הוא שכלי מתכות בלבד דמו, כפרש"י. ולא רק מצד הלשון כך, אלא גם מצד העניין: הרי מגמת דברי רב אשי להשוות זכוכית לחרס, ואיך אפשר לומר בדעתו שיש טהרה במקווה כאשר הגמ' לעיל מינה, אפילו בתירוץ המשווה לכלי מתכת, אינה סוברת כך?! אך עיין בביאור הגר"א (יו"ד סי' קכ סקי"ט), שנראה שפירש באמת שבתירוץ המשווה לכלי מתכת אין טהרה במקווה, ולתירוץ רב אשי יש טהרה, וצ"ע.

[13] נראה שאין כוונתו שיש סתירה בין הסוגיות ולכן דוחים אחת מפני חברתה, אלא בגלל סתירת הסוגיות צריך לפרש שכוונת רב אשי לדיחויא בעלמא. בפירוש הראב"ד לתורת כהנים (שמיני פרשתא ו' ה"י) (כלים ב"מ פ"ז ה"ב): "כלי זכוכית ראויים לטהרה וטימאום, לכשתמצא להן עילה יהו טהורים" (לפנינו בתוספתא חסר משפט זה). ופרש "והעילה הזאת לא ידענו מה היא, ואיפשר שאמר על מה שהקלו בהם שיהיו פשוטיהן טהורים ושלא יחזרו לטומאתם ישנה". אף כאן משמע שנקט לעיקר את הדמיון לכלי מתכות, ולכן טהרת פשוטיהם והעדר טומאה ישנה נחשבים לקולא חריגה. לעומת זאת בהשגת הראב"ד (הל' כלים פ"א ה"ה) דן בהסברה "הואיל ונראה תוכו כברו" בסיום הסוגיה, ומשמע שמסכים עם הרמב"ם שכך הכרעת הסוגיה, וגם לא השיגו במה שפסק שאין לכלי זכוכית טהרה במקווה, וצ"ע.

[14] הר"ש אינו מוזכר בתוס', אבל א' א' אורבך (בעלי התוספות, עמ' 613-614) הוכיח שבעל התוס' שלנו למסכת ר"ה הוא הר"ש, וכן נאמר בדיבור זה עצמו "כמו שפירש בפ"ב דכלים", והוגה בשולי הגיליון "שפירשתי". אך יש להעיר, שהרשב"א לא זיהה את התוס' בר"ה עם רבינו שמשון (ראה בחידושו לר"ה יד. מהדורת מוסד הרב קוק והערה 778).

[15] כך הבינו בדעת הר"ש בעל החסדי דוד על התוספתא (כלים ב"ב פ"ז ה"ב), החזו"א (כלים סי' ג סקי"ח) (ביאורו הראשון, וכך כתב גם ביביע אומר (ח"ד חיו"ד סי' ח). בשו"ת רעק"א סי' רי פרש בר"ש בכלים אחרת, שכוונתו שיש טהרה במקווה כשהכלי נטמא מגבו (ורעק"א בזה לשיטתו הנ"ל הערה 10). החזו"א (שם, בביאורו השני) פירש שאמנם אין לכלי זכוכית טהרה במקווה, אבל "יש מינו טהרה במקווה", ובזה די לעניין טומאת מדרס, שעליה דן הר"ש שם (עיין להלן פרק ג, 6). מלבד הדוחק בביאורים אלו, נראה שדברי הר"ש בתוס' בר"ה מוכיחים על כוונתו בכלים (והאחרונים לא עמדו על הקשר בין התוס' בר"ה לבין הר"ש).

[16] ההערות בסוגריים המרובעות הן שלי.

[17] כן כתבו כל המפרשים, אלא שהרמב"ם, לשיטתו שאין טבילה לכלי זכוכית, מציין שהוא הדין לכלי זכוכית, ולדעתו צ"ל שהמשנה לא דקדקה בזה.

[18] בדקדוקי סופרים מציין שבכת"י אוקספורד הנוסח הוא "ושבירתן זו טהרתן".

[19] יש להעיר, שהרבה מאוד משניות בטהרות מובאות בגמרא בשינוי לשון מהנוסח שלפנינו, וכבר עמדו על כך הראשונים (ראה תוס' סוכה ד. ד"ה בית; תוס' בכורות כז: ד"ה וכי; רמב"ן ב"מ מח: ד"ה ר' יהודה, ועוד). יש דרכים שונות להסביר זאת, ואעיר רק שדרכו של רבנו חננאל בכל כהאי גוונא להעתיק את המשנה כפי שהיא לפנינו במשניות, ועוד חזון למועד אי"ה.

[20] כמובן אין זו ראייה העומדת בפני עצמה, שהרי הגמ' העמידה כך למרות כל הקשיים בדבר, אבל בבירור מהי מסקנת הסוגיה יש משקל לשאלה האם באחת הדרכים שהציעה הגמ' היה צורך לדחוק בפשטי המשניות (ראה יד מלאכי כללי הרמב"ם כלל לג, אנצ' תלמודית ערך הלכה עמ' שלא ציון 321). בתוספות רעק"א במקואות שם מסביר את המשנה באופן אחר, על פי התירוץ בגמ' ששוינהו ככלי מתכות, ודעת רעק"א שלפי תירוץ זה יש טהרה לטומאת גבו, ועל זה המשנה מדברת, וראה לעיל הערה 10.

[21] אמנם גם על כלי נתר לא נאמר אלא ברמיזה "ושבירתן היא טהרתן" (כלים פ"ב מ"א), אבל מכיוון שנאמר "כלי חרס וכלי נתר טומאתן שוה", וכן בתוספתא בכלים ב"ק פ"ב ה"א "כלי נתר הרי הן ככלי חרש

לכל דבר", ממילא אין צורך להזכירם שוב, אלא זהו מין חרס, וכשם שא"צ לומר שגם העופרת בכלל כלי מתכת. מאידך, הזכוכית איננה ממש מין חרס, וגם דיניה שונים לכולי עלמא, אם מעט ואם הרבה, ואי אפשר להניח שהדבר יובן מאליו שכשם שלחרס אין טבילה כך גם לזכוכית.

[22] יש צורך להסביר ולבסס את הדברים, כי הם שורש להבנת הרבה משניות. מסכת כלים מונה מאות כלים, ועל פי רוב לא מוזכר מהו החומר שממנו הם עשויים, מפני שהדבר ידוע לכל שהם עשויים מחומר מסוים. המשנה טורחת לציין שהכלי עשוי מחומר מסוים רק כאשר מקובל לעשותו (רק או גם) מחומר אחר. נביא לכך כמה דוגמות: א. כלים פ"ב מ"ג: "המטה והכסא והספסל והשלחן והספינה והמנורה של חרס". כלים אלו סתמם של עץ, פרט למנורה שסתמה של מתכת, ולכן כאן נאמר עליהם "של חרס". ב. כלים פכ"ד מ"א: "שלש חמתות ושלש תורמלין הן: המקבלים כשעור טמאין מדרס... ושל עור הדג טהור מכלום". סתם חמת ותורמל הם מעור בהמה, ולכן צוין החומר רק במקרה החרגי "של עור הדג".

נמצא שיש בידינו אפשרות ללמוד מהכלי הסתמי על הכלי שבמשנה מסוימת, או ממשנה מסוימת על הכלי הסתמי. מהכלי הסתמי על משנה מסוימת כיצד? כאשר ידוע לנו שכלי כלשהו הוא בדרך כלל מחומר מסוים, כגון חבית, שידוע שבדרך כלל היא מחרס, יש לקבוע שבכל מקום שמוזכרת חבית סתם מדובר בחבית של חרס, והדינים שנאמרים באותו מקור מתייחסים (גם או רק) לכלי חרס (וראה ב"ב כ., שהגמ' מבינה בפשטות שהחבית המדוברת היא של חרס, ואחר כך נאלצת להעמיד בשל מתכת). וממשנה מסוימת על הכלי הסתמי כיצד? כאשר ידוע לנו על פי ההקשר שמשנה כלשהי עוסקת בכלים מחומר מסוים (שהרי מסכת כלים מסודרת באופן כללי על פי חומרי הכלים), ומוזכר בה כלי באופן סתמי, ללא ציון החומר שממנו הוא עשוי, יש להסיק שכלי זה עשוי בדרך כלל מהחומר שהמשניות הללו עוסקות בו. וכן להפך, כאשר מוזכר החומר שממנו הכלי עשוי, יש להניח שאין זה החומר שממנו הוא עשוי בדרך כלל.

פרק ל במס' כלים, והתוספתא המקבילה בכלים ב"ב פ"ז ה"ג ואילך, עוסקים בכלי זכוכית, כפי שמוכח מהכותרת לפרק: "כלי זכוכית פשוטיהן טהורים ומקבליהן טמאין". לגבי רוב הכלים שמוזכרים במשנה ובתוספתא שם נאמר בפירוש "של זכוכית". לעומת זאת נזכרו כמה כלים באופן סתמי: אספקלריא, תמחוי שעשאו אספקלריא, תרווד, כוס, צלוחית, ולגין. וע"כ צריך להסביר זאת כאמור, שכלים שסתמם אינו מזכוכית יש צורך לומר עליהם "של זכוכית", ואלו שלא נאמר בהם "של זכוכית" סתמם כך הוא. לגבי אספקלריא הדבר ברור שסתמה מזכוכית. לגבי תמחוי, מכמה מקומות נראה שהוא של עץ, וכנראה כאן המשנה סמכה שיובן מעצמו ש"תמחוי שעשאו אספקלריא" הוא מזכוכית (ואולי מדובר על תמחוי של עץ שקבע בו אספקלריא של זכוכית, ואכמ"ל). לגבי תרווד לא מצאתי ראייה אם סתמו של זכוכית או לא, ומה שמצאנו שעושים תרווד מעצמות (שבת פ"ח מ"ו; ידים פ"ד מ"ו) אינו מלמד על כך שסתם תרווד הוא של עצם, אלא שסתם עצם שמשמשים בה עושים ממנה תרווד, כי אי אפשר לעשות ממנה כלי אלא על ידי חקיקתה כמות שהיא. וכפי הנראה מכאן אכן סתמו של זכוכית.

[23] כך הנוסח בדפוסים, אבל במהדורת ליברמן בתוספתא בשבת (פ"ח הכ"א): "בילס כדי לעשות ממנו צנירה קטנה", ולפי"ז אין ראייה לענייננו.

[24] ראה בבמדבר רבה (ב', יג): "מה דרכו של חול אדם מכניסו לאור ומוציאו בולים ועושין הימנו כלי זכוכית". וראה: 'כלי זכוכית בספרות התלמוד' פרק תשיעי, ושם הערה 1.

[25] וראה רש"י סוכה י. לגבי סוכה שתלה בה יינות שמנים וסלתות: "נותנין בכוסות של זכוכית לנוי".

[26] תוס' חגיגה כג. ד"ה שפופרת; תוס' ישנים יומא ב. ד"ה שכל מעשיה; ריטב"א שם. וכך משמע מפרש"י (שמות ט"ז, לג) שכתב: "צנצנת" – צלוחית של חרס, כתרגומו, ואונקלוס תרגם "צלוחיתא" ותו לא (ועיי"ש בתרגום יונתן ומכילתא והגהות הגר"א, ואכמ"ל). וכן בפסחים כז. (ד"ה הני קערות כוסות וצלוחיות) פרש"י: "של חרס". וכך משמע ברמב"ן נדה ד. ד"ה שאני אומר, ובאור זרוע הל' ערובין ס' רא.

[27] ראיתי להעיר על דברי ד"ר יהושע בראנד בספרו "כלי חרס בספרות התלמוד" בענין זה, מאחר שהוא נחשב לבר סמכא בזיהוי כלים האמורים בחז"ל. בערך צלוחית כתב שסתם צלוחית היא של חרס, ואלו ראיותיו: א. בפסחים כז. נאמר שצלוחית נעשית בכבשן (ואכן רש"י שם כתב שהצלוחית היא מחרס). אבל אינה ראייה לאפוקי מזכוכית, שגם כן נעשית בכבשן! ב. בירושלמי תרומות פ"ח ה"ג, בענין גילוי, נאמר:

"רבי חנינא בר פפא הוות בידה צלוחית דדבש, מיגלייה ולא אספיק משאל עד דמפעעת בידה". ופרש בראנד, שארס הנחש פעפע דרך דופן הכלי לתוך ידו, וזה מתאים לכלי חרס. פירושו תמוה, ולדבריו יש לאסור משום גילוי גם בכלי חרס סגור, ובהמשך הירושלמי מפורש שאין לחוש למעבר הארס דרך כלי. וראה במפרשי הירושלמי, שפירשו את הסיפור בדרכים אחרות. ג. בירו' בתרומות שם "מעשה בחסיד אחד שהיה מלגלג בגילוי יין, פעם אחת לקה בדלקת וראו אותו יושב ודורש ביוה"כ וצלוחית של מים בידו", כלומר שהחזיק צלוחית על מנת להצטנן (כך כתב הפני משה שם, ואינו ברור לענ"ד, ושמא לשתות משום פיקוח נפש), וזה מתאים לחרס. אך הרי גם כלי זכוכית ובו מים קרים יכול לצנן. ואדרבה, משמע מכך שראו שיש מים בצלוחיתו שהצלוחית שקופה. ד. תרגום יונתן שמות (ט"ז, לג): "צלוחיתא דפחר (חרס)". אמנם ניתן אולי להסיק מזה את ההפך, שסתם צלוחית אינה של חרס.

[28] נפרט בקצרה, לגבי הראיות כאן על טבילת צלוחית ולגבי הראיות שיובאו להלן על טבילת כוס ולגין: ברוב המקורות המובאים לעיל כתוב בפירוש שמדובר על טבילה לשם טהרה או שמדובר על טבילה מטומאה. אמנם מצאנו לשון זו גם בע"ז עה: לגבי טבילת כלי גויים "מטבילין והן טהורין", אבל נראה שגם שם לשון זו נאמרת משום שהטבילה מטהרת מטומאה, שהרי הכלי נטמא במגע הגוי.

במקורות מהתוספתא לגבי טבילת צלוחית מדובר על אפשרות של כלי הבא "מבית בעל הבית", וכן על "לכלוכי שמרים", וזה לא מתאים לנלקח מגוי, שהרי אם הגוי השתמש בו צריך הדחה קודם הטבילה, כמ"ש בע"ז עה: "מדיחין ומטבילין". אך נחלקו הראשונים אם הסדר שהדחה קודם טבילה הוא לעיכובא (עי"ש תוד"ה מגעילין). וראיתי בחסדי דוד על מקוואות (עמ' 1) שעמד על כך שסתם כוס וצלוחית הם של זכוכית שאין בהם טבילה, וכתב שאפשר אמנם להעמיד בנלקח מגויים, אבל מכיוון שבתוספתא נזכרו גם תמחוי וקערה, שדרכם להיעשות מחרס, ע"כ צריך לומר שמדובר כאן בכלים שלא נעשו מהחומר הרגיל שבו הם נעשים, ואם כן יש לומר שהכוס והצלוחית האמורים כאן הם ממתכת או עץ. לענ"ד ראיתו אינה נכונה, כי סתם קערה ותמחוי הם של עץ, ראה למשל כלים פט"ז מ"א ותוספתא כלים ב"מ פ"ה ה"ח, ואם כן אין יסוד לומר שמדובר כאן בכלים שנעשו שלא כדרכם.

[29] ברור גם שהשם "כוס" בסתמא התייחד לכלי שתייה קטן (וכן מוכח בשבת פ"ה מ"א: "המוציא יין – כדי מזיגת הכוס", הרי ששיעור היין הנחוץ למזיגת כוס ידוע לכל, וראה ברש"י בסוטה ד. ד"ה כדי מזיגת כוס: "וסתם כוס רביעית"), ואילו הכלי שבו התקבל דם הקרבנות בודאי גדול הרבה יותר, וע"כ הכינוי "כוס" לכלי זה הוא שם מושאל.

ויש לציין שבגמרא כלי זה נקרא 'מזרק', ובמשנה ישנה תופעה מעניינת, שבמסכתות יומא ושקלים נאמר כמה פעמים 'מזרק', ולא 'כוס', ובשאר המסכתות בענייני קדשים נאמר 'כוס' ולא 'מזרק'. ייתכן שזה קשור לשינויים שחלו בשימוש בכוסות. להלן יתבאר שהשימוש הרווח בכוסות זכוכית ככלי שתייה התאפשר בעקבות הוזלת מחיר הזכוכית, עם המעבר בתעשיית הזכוכית לשיטת הניפוח, מעבר שהחל כמאה שנים לפני החורבן. יתכן שהכינוי 'כוס' לכלי שמקבל את דם הקרבנות היה נהוג בתקופה שהזכוכית הייתה יקרה, ואז הכוס הביתית להמון העם הייתה ממתכת ולא מזכוכית. כאשר הציבור הרחב התחיל להשתמש בכוס זכוכית ככלי שתייה, הפסיקו לכנות את כלי הקיבול לדם הקרבנות בשם 'כוס', ומעתה הוא נקרא 'מזרק', וכך המשיך הדבר בימי הגמרא. הדברים מתאימים לאמור ביומא יד: "מאן תנא סדר יומא רבי שמעון איש המצפה הוא", ולפי מה שבאר בעל 'דורות הראשונים' (פרק מח) שסידורה של מסכת זו מאוחר באופן יחסי.

[30] ראה רמב"ם וראב"ד (הל' שאר אבות הטומאות פ"ז ה"ג).

[31] ראה ערובין צח: ד"ה קערות; חגיגה כה: ד"ה מן המודיעים.

[32] בראנד (שם, ערך כוס) מוכיח מפסחים נה: לגבי "כוס מבית הזגג" שסתם כוס היא של זכוכית, אבל סבר שאין טבילה לכלי זכוכית, ולכן ייחס את המקורות על טבילת כוס לכוס של כסף או נחושת, על פי כמה מקורות בגמ' שמוזכרת כסא דכספא (ועל מציאות כוס נחושת לא הביא ראיה מחז"ל). ולדעתי לא מסתבר שהמשנה תאמר סתם "כוס" כשאין הכוונה לכוס הרגילה, היינו של זכוכית.

[33] ראה ביומא עח. שהגמ' דנה על הצטננות ביום הכיפורים בעזרת כוס, ותנאי ההיתר בכוס כסף וכוס חרס, וזכוכית לא מוזכרת. וכן בב"מ כט: "כסא דחרשין... ולא אמרן אלא בכלי מתכות, אבל בכלי חרש לית

לן בה", וזכוכית לא הוזכרה. נראה שגם בתנ"ך סתם כוס היא של חרס, כמשתמע מיחזקאל (כ"ג, ג-לד):
"כוס אחותך... ושתי אתה ומצית ואת חרשיה תגרמי".

[34] ראוי לבאר בקצרה את תפקיד הלגין, לעומת החבית והכוס. הלגין הוא כלי קיבול למשקים בכלל, וליין בפרט (ע"ז פ"ה מ"ה). החבית גדולה מן הלגין, והלגין גדול מן הכוס (שבת פ"כ מ"ב). היין נשמר בחביות מעלייתו מן הבור ועד השתייה (תרומות פ"ח מ"ט). כשרוצים לשתות מהיין, מעבירים מהחבית ללגין, והלגין מוגש לשולחן (ע"ז שם). מן הלגין שופכים לכוס מעט יין כעין תרכיז, ואחר כך מוסיפים מים חמים לכוס (מן הקיתון), וזוהי ה"מזיגה" בלשון חז"ל. מכיוון שהחבית איננה מובאת לשולחן ראוי שתהיה מחרס, שהוא זול יותר וגם חזק יותר מזכוכית. לעומת זאת הלגין מוגש לשולחן, ולכן ראוי שיהיה מהזכוכית היפה ולא מהחרס.

על פי זה מתפרשת כמין חומר התוספתא (ע"ז פ"ח ה"ה): "ישראל החשוד שותין ממרתפו ואין שותין מלגיננו", שהתחבטו בה המפרשים. "מרתפו" היינו בחביות, ו"לגיננו" היינו על שולחנו. ישראל זה חשוד לארח בביתו גויים שישתו עמו, ולכן אסור לשתות מלגיננו, אבל ממרתפו לא שתו.

[35] אמנם גם כלי מתכת או עץ עלולים להישבר, ומצאנו הרבה פעמים שהמשנה דנה על כלים כאלו שנשברו, אבל זה בודאי אינו דבר מצוי. המשניות דנות על כלי עץ ומתכת שנשברו כדי ללמד מה דינם אם נשברו, אבל בתיאור מקרה שאינו מיועד ללמד את דין הכלי כשנשבר, דרך המשנה להדגים בהווה.

[36] וראה בירושלמי שביעית פ"ד ה"ב "כגון לולינסו ופפוס אחיו שנתנו להן מים בכלי זכוכית צבועה ולא קיבלו מהן", כלומר שנתנו להם לשתות מים באופן שיחשבו ששותים יין נסך.

[37] בערך לגין כתב בראנד (שם) שכל המקורות על טהרתו בהזאה או במקווה עוסקים בלגין של מתכת, אבל סתמו של חרס. ולמד זאת מהתוספתא בפרה פ"י ה"ד "קלל של חטאת ולגין של תרומה שנגעו זה בזה... בד"א בשל אבן, אבל בשל חרס הכל מודים בשל חטאת שהוא טהור". אך כאן טעה בפשט, ש"במה דברים אמורים" מתייחס לקלל, ולא ללגין, ע"ש היטב. עוד הוכיח מתרגום יונתן לאיכה (ד', ב) שתרגם "נבלי חרש" – "לגינין דחסף". ואינה ראיה, כי "נבל" הוא הכלי הרגיל בתנ"ך לטלטול יין לשתיה מיידית, ומקבילו בחז"ל הוא הלגין, ולכן נקט התרגום 'לגין', ומכיוון שבפסוק נאמר "חרש" הוצרך לומר "דחסף".

[38] איוב כ"ה, יז; ירמיהו כ"ח, לד וברש"י; ספרי, וזאת הברכה, על הפסוק "ושפוני טמוני חול"; משנה, כלים פ"א מ"ח; שם פכ"ט מ"ו על מכירת הזכוכית במשקל; תוספתא, מכות פ"ב ה"ג.

[39] אכן, במחקר ההיסטורי רווחת הדעה שהגזירה על כלי זכוכית נועדה למנוע את השימוש בהם. הסבר זה הוא חלק ממגמה ידועה לקשור את דברי התורה שבכתב ושבע"פ למניעים פוליטיים, חברתיים וכלכליים. לענ"ד בכל מה שכתבנו עד כאן יש די כדי להוכיח שלכלי זכוכית יש טהרה במקווה, וזה מבטל לגמרי את השערת החוקרים, שהרי גם אחרי הגזירה אפשר היה להשתמש בטהרה בכלי זכוכית, והגזירה רק ביטלה את העדיפות שהייתה להם בהיותם טהורים לגמרי. מכל מקום, מי שאין חלקו בהסברים 'מסוג זה, צריך להניח שחז"ל לא גזרו גזירה שאין הציבור יכול לעמוד בה, ואם כן זהו שיקול שמצטרף להוכחה שיש לכלים אלו טהרה במקווה.

[40] בתוספתא פאה (פ"ד ה"א) נאמר שכלי זכוכית זולים מכלי נחושת, ובגמ' (מנחות כח): נאמר שזכוכית איננה "דבר חשוב", בניגוד לנחושת וברזל. ניתן לקבל מושג על הירידה במחיר הזכוכית מן ההשוואה בין המדרש (שמות רבה ל', כד): "כלי זכוכית... שמים בסלע ושלש בסלע", לעומת התוספתא בקידושין פ"ב ה"ג "התקדשי לי בכוס זה אם יש בו ובמה שבתוכו שוה פרוטה מקודשת ואם לאו אינה מקודשת", שמשמע שאפשר שכוס תהיה שווה פחות מפרוטה, שהיא 1/768 מסלע (קידושין יב).

[41] מקורות רבים בנושא נמצאים אצל ציונה גרוסמרק, **תעשיית הזכוכית היהודית בארץ ישראל בשלהי ימי בית שני ובימי המשנה והתלמוד** (דיסרטציה), אוני' חיפה, תשמ"ט, עמ' 139-146.

[42] ראה אצל גרוסמרק, שם.

[43] אמנם בהמשך שם נאמר אחרת: "שמונים שנה עד שלא חרב הבית גזרו טומאה על ארץ העמים ועל כלי זכוכית", אך רוב הראשונים (רמב"ן, ריטב"א, ר"ן והרז"ה בתירושו הראשון) מחקו במשפט זה את המילים "על כלי זכוכית", מכיוון שהגמ' דנה בסתירה ביחס לארץ העמים, ולא דנה בסתירה ביחס לכלי זכוכית. התוס' רי"ד אמנם העדיף להגיה להפך, ולהשמיט "כלי זכוכית" מהברייתא על יוסי בן יעזר, אבל הנוסח שמייחס את הגזירה ליוסי בן יעזר, מאושר על ידי הירושלמי (כתובות פ"ח הי"א ופסחים פ"א ה"ו), שם מיוחסת ראשית הגזירה ליוסי בן יעזר, והמשכה לשמעון בן שטח, שאף הוא חי לפחות מאה שנה לפני החורבן (וכן הוכיח בסדרי טהרה כלים עד. ד"ה יוסי).

[44] על פי מהדורת ניו יורק תשנ"ד.

[45] אפילו לצור, הדרומית יותר, אסור לכוהן לצאת, ראה ירושלמי שביעית פ"ו ה"א. ובבבלי (גטין ח): משמע שכל מה שמצפון לכזיב נחשב ארץ העמים לגמרי.

[46] ראה ברש"י בשמות כה, לא: "גביעיה" – הן כמין כוסות שעושין מזכוכית". ובפירושו ר' אברהם בן הרמב"ם לבראשית (מ"ד, ב) דימה את גביעי המנורה ל"כוסות זכוכית מארץ ישראל".

[47] ראה אצל גרוסמרק (לעיל הערה 40), עמ' 122.

[48] בספר 'העיר העליונה של ירושלים' מאת פרופ' נ' אביגד (עמ' 107-108) מסופר שבחפירות הרובע ההרודיאני נמצא כלי שתייה מהודר במיוחד מזכוכית, שטבועה בו חותמת ביוונית "אניון עשה". אניון היה יוצר כלי זכוכית מפורסם מצידון, ועשרות כלים עם הטבעה זהה נמצאו בעולם, בפרט באזור צידון (ראה אודותיו בספר 'כלי זכוכית בספרות התלמוד' עמ' 46, 50). נראה שמדובר בגוי, ועל כל פנים צידון היא ארץ העמים, כאמור, ואי אפשר לעשות בה כלי בטהרה. לפיכך קשה להבין מה מקומו של כלי כזה בירושלים עיר הקודש, אשר חפירות הרובע ההרודיאני מוכיחות כמאה עדים על חיי הטהרה בה. אכן אם יש טבילה לכלי כזה, אין שום קושי בדבר.

בראנד ('כלי זכוכית בספרות התלמוד' עמ' 46-65) אשר הניח שאין טהרה לכלי זכוכית, מאריך להתפלפל ומסביר שאניון וחבריו היוצרים הצידוניים היו יהודים חברים, שסימנו את שמם בצורה בולטת על גבי הכלים כעין תעודת כשרות שהם טהורים, והכלים הועברו לא"י דרך שפת הים (על פי אהלות פי"ח מ"ו). וכל דבריו דחוקים מאוד, כמבואר למעין.

[49] המי נפתוח (אמנה סד) הסתפק בזה. הסדרי טהרות (כלים רסג): נקט בפשטות שאינם נעשים אב הטומאה, ואף הפליג לומר שמה שכתב הרמב"ם שטמאים מדרס מדבריהן היינו כראשון לטומאה, ואינו במשמע כלל. לעומת זאת בכללים שבראש הספר (דיני כלי זכוכית, כלל ו) הסתפק בזה. והחזו"א (כלים סי' ג סק"ט) כתב שאינם נעשים אב הטומאה.

[50] פירושו: במסכת פרה פ"י משניות א-ד מתבאר, שחידשו בדיני פרה אדומה, שכל כלי שראוי להיות אב הטומאה נדון כאילו הוא אב הטומאה, אפילו אם הוא טהור לקודש. אבל כלי שאינו ראוי להיות אב הטומאה, וממילא אינו מסוגל לטמא אדם וכלים, וכן אוכל, אינם מטמאים אדם וכלים לענין חטאת. ולפי"ז מוכח מכך שהלגין של קדש מטמא את הלגין של חטאת, שהלגין נעשה אב הטומאה. אבל לרמב"ם (הל' פרה אדומה פי"ג ה"ו, ועוד) כנראה שיטה אחרת בזה, עיי"ש.

[51] מדברי החזו"א עולה שבכלי זכוכית אומרים "כיון שטהר" וכו' אפילו יותר מכלי חרס, כי בכלי חרס הכלל נאמר בכלי שנשבר לגמרי ותיקנו, ולא בכלי שניקב וסתמו בזפת, וכפי שמוכיח הר"ש (כלים פ"ב מ"ב).

[52] בספר מקדש דוד (קונטרס מענייני טהרות סוף אות ב ד"ה ונראה) מסביר באופן אחר את הדין שכלי חרס שטהר שעה אחת שוב אין לו טומאה עולמית, שהטעם הוא שבעינין היסק אחר שנעשה כלי. ולפי זה אם עושה כלי מחדש וצורפו מחדש בכבשן אכן יקבל טומאה, וכמה שכתב הר"ש (כלים פ"ג מ"ד) שהלוקח שברי חבית ומדביקם ועושה תנור וצורפו בכבשן הרי זה מקבל טומאה. ויש להשיב על ראייתו, שהרמב"ם (הל' כלים פט"ז ה"ז) מביא את הדין שממנו מוכיח המקד"ד וכותב: "המביא שברי כלי חרש ודבקן זה בזה ועשאן

תנור ועשה לו טפילה מבפנים ומבחוץ והסיקו ה"ז מק"ט". ובהל' ח כתב: "שכלי חרש שטהר אין לו טומאה לעולם, אלא אם כן עשהו תנור ועשה לו טפילה מבפנים ומבחוץ". משמע שלא ההיסק המחודש הוא הגורם לכך שלא אמרינו "כיון שטהר" וכו', אלא הטפילה היא שגורמת לכך, ונראה שהטעם משום שאין שבריו ניכרים. ויש להקשות על המקדש דוד מנר שפחתו ומאלפסין עירניות (ראה ביצה לב.), שהם כלים שנצרפו ועדיין אינם בגדר כלי, עד שיעשה בהם פעולה נוספת ואז יקבלו טומאה, אף על פי שנעשו כלי אחר ההיסק. וראה עוד ברמב"ם (הל' כלים פי"ח ה"ב) ובראב"ד. החזו"א (כלים סי' ג סק"ו) אומר במפורש הפך סברת המקדש דוד, ודעתו שהמצרף גוש אדמה ועושה ממנו גוש חרס ואחר כך חוקק בו כלי הרי זה מקבל טומאה. והסתפק שם בטעם דין "כיון שטהר", והעלה אפשרות כעין מש"כ, עי"ש.

[53] ומצאתי שכך כתב החזו"א (כלים סי' לד סק"ד) בהקשר אחר, וז"ל: "בכלי זכוכית ליכא דין גסטירות השניות בכ"ח... דדעת בני אדם לקוץ בכלי זכוכית שבורין ולהרחיקן להיות בשלימותן מיוחדים לתשמיש אהוב ומכובד יותר מכ"ח".

[54] למעשה יוצא הבדל בין כלים רחבים לצרים; כלי צר כגון כוס שנפגם או ניקב, אי אפשר לשייפו ולהשתמש בחלקו התחתון ככלי הגשה, ולכן אין לו תקנה. ואילו כלי רחב שניקב או נפגם, אפשר לשייפו ולעשותו נמוך יותר ולהשתמש בו באופן אחר. לכן המשנה (פ"ל מ"ג) שמטהרת עוסקת בכוס, ואילו משנה א שם שמטמאת מדברת על טבלה ואסקוטלא, וכן התוספתא עוסקת בפחתין ומחצין, שהם כלים רחבים.

[55] והתקשו בזה האחרונים (ראה במקורות שצוינו במהדורת פרנקל בספר המפתח בהל' כלים פ"א ה"י). ואין לומר שזה מדין "יש במינו טהרה במקווה" משום הדמיון לכלי מתכת (כסברת המקדש דוד, ראה להלן); חדא, שלדעת הרמב"ם אין מושג של "יש במינו" לגבי כלים שעשויים מחומר שאינו כתוב בתורה, ראה פירושו לכלים (פכ"ד מ"י) לגבי מפץ. עוד הקשה ר' יצחק הוטנר ('קובץ הערות' על פירוש רבינו הלל לתורת כהנים, עמ' נג ד"ה כל כלי מיוחד) מהמשנה (נדה מט.): "כל המיטמא מדרס טמא טמא מת", והרי לרמב"ם כלי זכוכית טמא מדרס ואינו נעשה אב הטומאה בטומאת מת.

[56] ראה בר"ש בכלים פי"ז מי"ז.

[57] שלא כדברי החזו"א (כלים סי' ג, סק"ח) והאג"מ (חלק קדשים וטהרות סי' לג) שזכוכית נחשבת "יש במינו" למתכת. החזו"א, בהתאם לתפיסתו המרחיבה את "יש במינו", נוקט בדעת התוס' שגם עור הדג מקבל טומאת מדרס (חזו"א כלים סי' כג סק"ח). אבל דבריו נסתרים לכאורה ממשנה מפורשת (בכלים פכ"ד מ"א, עי"ש). ונראה יותר שהחידוש של התוס' בענין "יש במינו" מוגבל אך ורק לצמחים רכים, שדומים לעץ (ודעת הרמב"ם בהל' כלים פ"א ה"ג שהם בגדר עץ ממש), ותו לא. לנושא זה חשיבות רבה לגבי חומרים מלאכותיים בימינו, כגון ניילון, גומי ועוד, האם ניתן לומר שהם מקבלים טומאת מדרס מדאורייתא משום דמיונם לחומרים אחרים האמורים בתורה.

[58] בתוספתא המקבילה (כלים ב"ב פ"ב ה"ד) איתא: "שלוש מטות הן: העשויה לשכיבה טמאה מדרס, שמוכרים עליה כלים טמאה טמא מת, ושל מלבני בני לוי טהורה מכלום". אך מכיוון ש"של סרגין" בודאי אינו מקביל ל"מלבני בני לוי", ממילא אין להוכיח ש"של זגגין" היינו שמוכרים עליה את הכלים.

[59] בסדרי טהרה (כלים רסג:) ובערוך השולחן העתיד (סי' קפה סי"א) הסבירו את החילוק בין שידה תיבה ומגדל לבין שאר הכלים בכיוון אחר, עי"ש.

[60] כלים פכ"ה מ"ז בכוס; פרה פי"ב מ"ח בלגין, עי"ש היטב, שהחומרה המיוחדת בפרה אדומה מתבססת על דין דומה בחולין.

[61] יש נפקא מינה נוספת לעניין חרב כחלל, לדעת הראשונים שרק במתכת אמרינו חרב כחלל.

[62] השווה פ"ב מ"א: "כלי חרס וכלי נתר טומאתן שוה". ובחסדי דוד התחבט בזה, ובסדרי טהרות (כלים רסג ע"ב) פרש שלעולם אינם אלא ראשון לטומאה, וכבר הוכחנו שאינו נכון.

[63] ומצאנו דבר מחודש בתוס' רי"ד ריש יומא, שאפילו כלי אבנים ש"מלאכתן דקה ונאה הן חשובין ומקבלין טומאה", ועי"ש עוד לגבי כלי אדמה. הדברים אינם מוסכמים, ומכל מקום משתמע מהם עיקרון שטומאת הכלי תלויה בחשיבותו.

[64] כך משמע ברמב"ם (כלים פ"א ה"ה), וז"ל: "כלי זכוכית אינן מקבלין טומאה מד"ת וחכמים גזרו עליהן שיהיו מקבלין טומאה. הואיל ותחילת ברייתן מן החול ככלי חרש הרי הן ככלי חרש, ומפני שתוכן נראה כברן לא גזרו עליהן שיטמאו מאוירן". נראה שהמשפט הראשון מסתיים במלים "שהיו מקבלין טומאה", ו"הואיל" וכו' הוא משפט חדש, שאינו טעם לדלעיל אלא לסיפא "הרי הן ככלי חרש", שאם לא כן המילים "הרי הן ככלי חרש" מיותרות (ובאמת במקצת כה"י השמיטו את המילים הללו, ראה שינו"ס במהדורת פרנקל בסוף הספר, כנראה מתוך שהבינו ש"הואיל" הוא טעם לדלעיל). אם כנים הדברים, הגזירה על כלי זכוכית איננה תלויה בדמיון לכלי חרס.

[65] בעניין "ראויים לטהרה וטימאום" פירש הראב"ד ש"כלי זכוכית אינו אלא מן הרוח ואין מקבלים כל תשמיש, וטמאו אותם מן הגזרה", זאת אומרת שמצד איכות החומר אין הצדקה לטומאה בכלי זכוכית, כי הם עדינים מדי לצורך כמה שימושים, ולכן נטמאו רק מגזירה. ולענ"ד יש מקום לומר להפך, שמצד איכותם והתחכום בעשייתם הם ראויים לטומאה, כאמור, ו"ראויים לטהרה" מצד שלא נזכרו בתורה.

◀ ,?